

СУММИ

екту, шіі набис

В. П. МОІСЕЄНКО, Н. П. НОВАКІВСЬКА

СУМИ

Історико-архітектурний нарис

ВИДАВНИЦТВО «БУДІВЕЛЬНИК»

Київ — 1966

На мальовничому березі річки Псел, серед гаїв і широких лугових просторів розкинулось старовинне українське місто Суми. Понад 300 років існує і розвивається воно поряд з найцікавішими містами нашої Батьківщини. Але особливо великі зміни відбулися в ньому за роки Радянської влади. Про ці зміни, про основні етапи історії розвитку сучасного й майбутнього Сум і найважливіші архітектурні комплекси та споруди розповідається в цьому нарисі.

Брошура розрахована на архітекторів, інженерів-будівельників, а також широке коло читачів, які цікавляться історією розвитку міста і його архітектурою.

*Герб міста,
затверджений
у 1781 році.*

Суми — одне з старовинних міст нашої Батьківщини. Сьогодні воно переживає свою другу молодість, і свідченням цього є величні силуети нових промислових підприємств, широкі панорами сучасних жилих масивів, ніжний шелест молодих дерев, веселі усмішки сумчан і невтомна праця баштових кранів на будівельних майданчиках. Могутній життєвий пульс міста відчувається скрізь: в заводських цехах і на транспортних магістралях, в палацах культури й кіно-театрах, в квітучих парках і скверах, в серцях людей різних поколінь, що люблять і цінують своє рідне місто.

Багатовічне життя цього міста можна порівняти з повноводною рікою, що прийняла в своє русло численні притоки величної і незабутньої історії. А історія Сумщини — це насамперед велична поема про віковічну дружбу між українським і російським народами, які разом створювали нові міста і протягом сторіч пліч-о-пліч боролися за свободу і відстоювали незалежність своєї Батьківщини. Життя двох братніх народів сповнене високого патріотизму, що згодом поєднався з революційним духом і відіграв визначну роль в подіях ХХ ст.

Як героїчну поему, ми читаємо сторінки історії революційних подій, що проходили на Україні і зокрема — на Сумщині. Під час революції 1905—1907 рр. соціал-демократичні організації Сумщини проводили революційну роботу серед мас, закликали їх до рішучої боротьби проти царизму. Сумська група РСДРП поширювала серед робітників і селян листівки, видала окремо брошурую «Програму РСДРП» і як додаток до неї — статтю В. І. Леніна «Пролетаріат і селянство».

Трудящі Сумщини зі зброєю в руках відстоювали завоювання Великого Жовтня в роки громадянської війни, разом зі всім радянським народом будували соціалізм, захищали Батьківщину від фашистських загарбників в роки Великої Вітчизняної війни, відбудовували й піднімали на новий рівень народне господарство в післявоєнний період. Сьогодні трудящі Сумщини своєю наполегливою працею вносять гідний вклад у будівництво комуністичного суспільства. Вони з великим піднесенням включились у виконання Директив ХХІІІ з'їзду КПРС по новому п'ятирічному плану розвитку народного господарства нашої країни.

Етапи розвитку суспільства яскраво відбиваються в кам'яному літописі міста. Сучасні Суми — це живий могутній організм, що непинно розвивається. В ньому вдало поєднались своєрідні природні умови, первісна планіровочна основа й нова, сучасна забудова.

Якщо ми пройдемо сумськими вулицями й площами, то неодмінно помітимо, що територія міста органічно поєднана з річкою Псел і її невеличкими притоками Сумкою і Стрілкою, з мальовничими пагорбками і безкраїми просторами. В нашій уяві виникне старовинна фортеця на берегах річок, міські брами, до яких підходять численні шляхи, а поруч з фортецею — великі площі. Уважний спостерігач неодмінно знайде багато спільного між

Пам'ятник В. І. Леніну на Червоній площі є центром композиції
всього архітектурного ансамблю в центральному районі міста.

первинною планівкою Сум, Харкова, Москви. Так, це — певний тип міста, в якому міцно переплелися історичні традиції й нові риси планівки та забудови.

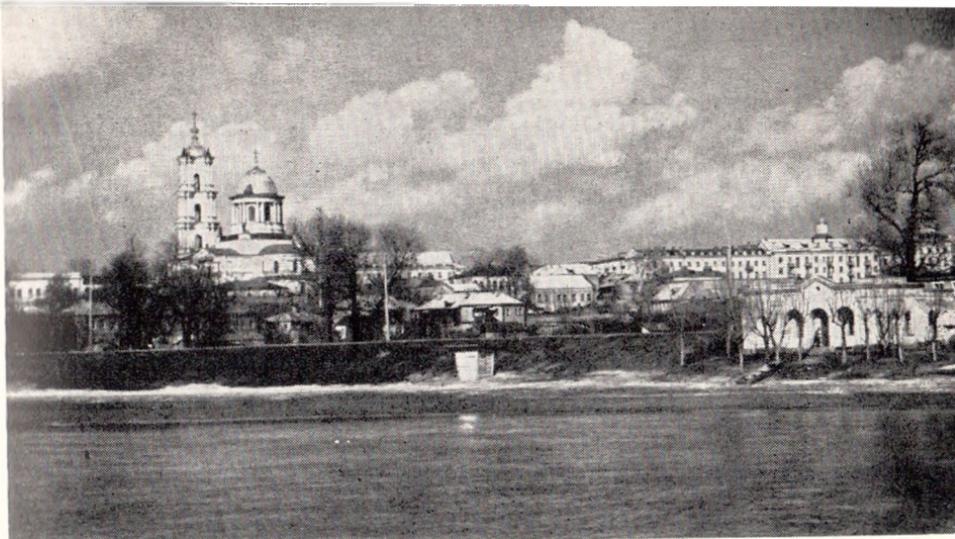
Але Сумам властиві й інші, індивідуальні особливості, що зумовили привабливість цього міста. Вони пов'язані з неповторним пейзажем і з характером самої архітектури, створеної протягом понад трьох сторіч.

Великі зміни відбулися в цьому місті за роки Радянської влади. Ще наприкінці ХІХ ст. Суми були невеликим повітовим містом Харківської губернії, населення якого трохи перевищувало 26 тис. чоловік, а промисловість була представлена кількома порівняно невеликими підприємствами. Сучасне ж соціалістичне місто Суми з населенням понад 120 тис. чоловік — це найкрупніше індустріальне місто Сумської області, її адміністративний і культурний центр.

Такий швидкий ріст міста відбувся перш за все завдяки розвитку його промисловості.

Одним з найкрупніших підприємств міста є Сумський машинобудівний завод імені М. В. Фрунзе. Це підприємство широко відоме не лише в нашій країні, а й за кордоном, його продукція добре зарекомендувала себе на всесоюзних і міжнародних виставках серед експонатів хімічного машинобудування. Видне місце серед вітчизняних підприємств великої хімії займає Сумський хімічний комбінат. Одним з найстаріших, але оновлених за роки Радянської влади підприємств є Червонозоряний цукрафінадний завод. Гордістю сумчан є порівняно молоде, але прославлене підприємство — Сумський завод електронних мікроскопів і електроавтоматики, унікальна продукція якого користується широким попитом як в СРСР, так і за кордоном.

Втілюючи в життя Директиви ХХІІІ з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства

В панорамі найстарішої частини Сум переплелися воедино історія і сучасність. Цей мальовничий район міста простягнувся на широкому пагорбку понад річкою Псел.

СРСР, Міськком КП України та Міськвиконком неухильно піклуються про дальший розвиток господарства та підвищення добробуту і культурного рівня населення міста. Проблема розвитку Сум повсякденно знаходиться в центрі уваги Обкому КП України.

Щорічно збільшується обсяг промислового, житлового та культурно-побутового будівництва. В місті освоюються все нові й нові території для будівництва промислових підприємств і жилих районів. Реконструюються старі райони.

В широко розгорнутому будівництві жилих і громадських споруд яскраво видно насамперед турботу про радянську людину — будівника комунізму. Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції в Сумах

не було жодного дитячого садка чи ясел, а зараз їх 35. Тоді в місті було лише кілька початкових шкіл і 6 середніх учбових закладів, а зараз тут понад 30 середніх шкіл, працюють 94 бібліотеки, 11 палаців і будинків культури та робітничих клубів. Значним культурним закладом є Обласний український музично-драматичний театр імені М. С. Щепкіна, заснований у 1933 р. В Державному художньому музеї зберігаються і експонуються твори видатних художників — І. Ю. Репіна, Т. Г. Шевченка, І. К. Айвазовського, сучасних радянських майстрів, а також картини відомих іноземних художників. Обласний краєзнавчий музей проводить велику роботу по вивченню історії Сумщини і розповсюдженню знання цього краю серед населення. У місті та області є чимало місць і будівель, пов'язаних з перебуванням видатних діячів культури — А. П. Чехова, П. І. Чайковського, В. Г. Короленка, О. І. Купріна та інших.

Суми добре зв'язані транспортними артеріями з іншими значними містами і районами країни. Залізничні колії і шосейні дороги ведуть звідси до Києва, Харкова, Курська. Голубі стрічки повітряних магістралей з'єднують Суми з Москвою, Києвом, Харковом, Запоріжжям, Полтавою і з районами області. Це сприяє розвитку економіки міста, його багатогранного господарства.

Суми виникли в один з найскладніших періодів в історії України — в період гострої національно-визвольної боротьби українського народу. Це був час, коли польсько-шляхетське панування і хижацька експлуатація населення призвели до розорення й масової міграції людей на схід та південь країни.

Тисячі українців великими групами, сім'ями і поодинокі, рятуючись від нестерпного гноблення польських феодалів, залишали обжиті місця і зі своїм хатнім майном та худобою рухались до кордонів Російської держави в надії на підтримку й допомогу братнього народу. Вони осідали на вільних землях Російської держави, засновували поселення й освоювали природні багатства краю. Серед переселенців були не тільки українці, а також росіяни. Так виникли в середині XVII ст. міста Суми, Острогжськ, Лебедин, Харків, Охтирка та багато слобід. Саме від слобід ця територія одержала назву Слобідської України або Слобожанщини¹.

¹ История Украинской ССР. Т. I. К., изд. АН УССР, 1953, стор. 307; А. Г. Слюсарський. Слобідська Україна. Історичний нарис XVII—XVIII ст. Харківське книжково-газетне видавництво, 1954, стор. 32—33.

Російський уряд не перешкоджав заселенню краю, бо укріплені міста і слободи сприяли охороні південних окраїн Російської держави. На Слобожанщині було встановлено військово-адміністративне управління, а її територія в другій половині XVII ст. була поділена на п'ять полків: Сумський, Острогожський, Охтирський, Харківський, Ізюмський. Міста, назвами яких були поіменовані полки, стали полковими. Населення полків приймало активну участь у боротьбі українського й російського народів з кримським ханством, турецькими і шведськими загарбниками. Вхідження Слобідської України до складу Російської централізованої держави сприятливо відбилось на розвитку її міст, економічних і культурних взаємозв'язків двох братніх народів¹.

Визначне місце в історії Слобожанщини належить населенню Сум і сумського полку.

Місто засноване в 1652 р. на території стародавнього городища між річками Псел, Сума (нині Сумка) й Сумка (нині Стрілка), що служили в ті часи зручними шляхами сполучення й були надійними захисними рубежами. Суми, як і інші міста Слобожанщини, Придніпров'я й лівобережжя, являли собою укріплену фортецю. Крім природних водних перешкод і високих берегів, вона була обнесена дубовою стіною з вежами та ровом, мала 27 оборонних веж і 12 гармат. За своїми оборонними якостями сумська фортеця в ті часи перевершувала всі інші фортеці Слобожанщини².

Сумський полк знаходився в гущину воєнних подій того часу. За участь у складі російських військ у битвах з іноземними ворогами, за вірність інтересам Російської

¹ История Украинской ССР. Т. I, К., изд. АН УССР, 1953, стор. 302—311.

² Д. І. Багалій. Історія Слобідської України. Х., изд. «Союз», 1918, стор. 67.

держави царський уряд неодноразово нагороджував полк «Жалованними грамотами»¹.

Одна з цікавих воєнних сторінок в історії міста пов'язана з перебуванням тут Петра I. Під час Північної війни в Сумах наприкінці 1708 — початку 1709 рр. знаходилась головна ставка російських військ на чолі з Петром I. Тут за його наказом було видано маніфест «Про злодійства зрадника гетьмана Мазепи на шкоду Росії».

Національно-визвольна війна українського народу 1648—1654 рр., воз'єднання України з Росією, перемоги російських військ і українських полків у боротьбі проти татаро-турецьких і шведських поневолювачів викликали піднесення творчих сил народних мас у всіх галузях політичного, господарського й культурного життя.

У другій половині XVII — на початку XVIII ст. склались порівняно сприятливі умови для росту української культури. Рушійною силою розвитку культури народу були великі перемоги в жорстоких битвах з ворогами за свободу і незалежність Батьківщини. В творах літератури і мистецтва прославлялись волелюбність і патріотизм, козацтво й народні герої, воєнні перемоги й дружба з російським народом².

Ідеї національної боротьби й звільнення від вікового рабства, сила й радість творчої праці, побут і художні смаки широких народних мас відбилися і в архітектурі. Найбільш яскраво народні таланти проявлялись в монументальній культовій дерев'яній архітектурі. Протягом трьох сторіч у вогнищі багатьох війн загинули май-

¹ Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. III, М., тип. В. Готье, 1857, стор. 314—332, 339—354.

² П. М. Жолтовський. Визвольна боротьба українського народу в пам'ятниках мистецтва XVI—XVIII ст. К., АН УРСР. 1958. стор. 18—79, 94—116.

же всі дерев'яні споруди Слобідської України того часу, які, безумовно, могли б бути зараз цікавими посібниками при вивченні тієї історичної епохи та багатой культури народу. Але форми дерев'яного зодчества, що найбільше полюбилися народові, втілювались у спорудах з цегли. На будівництві храмів працювали поруч українські й російські майстри. Наслідком цієї творчої співдружності було застосування прийомів і форм, власних архітектурі обох народів.

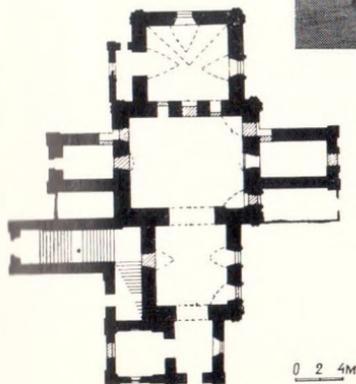
Історія зберегла кам'яний твір талановитих народних майстрів Сумщини — Воскресенську церкву, що є найдревнішою спорудою в місті. Збудована в кінці XVII ст. вона неодноразово горіла і відбудовувалась. Але не дивлячись на це, пам'ятник і зараз являє собою винятково цінний і рідкісний тип храму, в якому гармонійно поєднані традиційні прийоми й риси дерев'яної та кам'яної української й російської архітектури.

За своєю структурою Воскресенська церква належить до основного напрямку в культовій кам'яній архітектурі цього періоду, до типу тридільних у плані храмів¹.

В об'ємі Воскресенська церква двоярусна, тридільна з трьома верхами. В плані вона складається з трьох чотиригранних приміщень, що на другому ярусі завершуються восьмигранними барабанами (баштами), увінчаними куполами. Пізніше з трьох боків до храму були прибудовані приділи та сходи. За оздобленням усі фасади споруди рівноцінні, вони не поділяються на головні й другорядні. Карнизи, наличники й сандрики віконних отворів та інші деталі виконані з лекальної цегли.

¹ Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період). К., Держбудвидав УРСР, 1957, стор. 118—126; С. А. Галанушенко. Пам'ятники архітектури Слобожанщини XVII—XVIII віків. Зб. «Питання історії архітектури та будівельної техніки України». К., Держбудвидав УРСР, 1959, стор. 50—59.

Воскресенська церква. Цей споруді
вже понад 260 ро-
ків.

Схематичний план першого ярусу
церкви в її сучасному стані.

Такі риси, як тридільність плану споруди, дещо збільшений порівняно з боковими об'єм центральної башти, конструктивні переходи від чотиригранних приміщень до восьмигранних башт з допомогою тропів, шестигранна форма віконних отворів головного барабана, походять від української дерев'яної архітектури. Це свідчить про спільність народної дерев'яної й кам'яної архітектури тієї епохи, і в цьому основна особливість Воскресенської церкви.

Постановка храму на підквітль (нижній ярус) для збільшення висоти внутрішнього простору, підкреслення в оздобленні насамперед віконних отворів і граней об'ємів, застосування лекальної цегли й характер архітектурних деталей (зубчастий фриз, тоненькі півколонки з кільцями й кронштейнами, розірвані фронтони з «важками» та ін.) походять від російської архітектури. В цьому друга важлива особливість Воскресенської церкви, що свідчить про взаємозв'язок між українським і російським зодчеством, про спільність культур двох братніх народів.

Таким чином, в монументальних кам'яних формах Воскресенської церкви та її нарядному оздобленні відбилися характерні риси архітектури того часу — пірамідальність загальної композиції, «всефасадність», декоративність. Зараз Воскресенська церква як чудовий пам'ятник культури перебуває на державному обліку і охороняється державою.

Дзвіниця при церкві збудована на початку ХХ ст. з характерною для того часу імітацією архітектурних форм минулих епох, в даному випадку — самої церкви.

За таким же типом, як і Воскресенська, на Покровській (нині Червоній) площі в другій половині ХVІІІ ст. споруджено Покровську церкву. Отже в Сумах в

будівництві ще існували традиційні найулюбленіші прийоми й форми народного зодчества попередніх епох.

Державні реформи й заходи XVIII ст. були спрямовані на загальний підйом економічного, політичного й культурного рівня країни. Вони сприяли створенню єдиного всеросійського ринку, в якому помітне місце посідала Слобідська Україна та її міста. В цей період поступово ліквідувалось автономне існування України й розповсюджувалась на неї загально-російська система адміністративно-політичного управління.

Після скасування військово-адміністративного поділу й козацької служби в 1765 р. Суми стають центром Сумської провінції Слобідсько-Української губернії. В 1780—1796 рр. з розподілом України на намісництва Суми перетворено в повітове місто Харківського намісництва, а з 1797 р. — новоутвореної Слобідсько-Української губернії¹.

У XVIII ст. в Сумах виникло мануфактурне виробництво, розширився товарообмін з сусідніми містами. Населення Сум у 1772 р. складало 9380 чоловік². Ремісничче виробництво було зосереджено в кількох цехах. Наприклад, в 1787 р. працювали цехи: кравецький, чоботарський, теслярський, ковальський, м'ясницький, гончарний, калашницький, ткацький³. В них працювало кілька сот робітників разом з майстрами, підмайстрами й учнями. Більша частина жителів була зайнята в сільському господарстві.

Розширення феодально-старшинського й монастир-

¹ Українська Радянська Енциклопедія. Т. 14, К., 1963, стор. 170—171.

² Харківський філіал Центрального Державного історичного архіву УРСР, Ф. 399, оп. 1, № 1201, арк. 7.

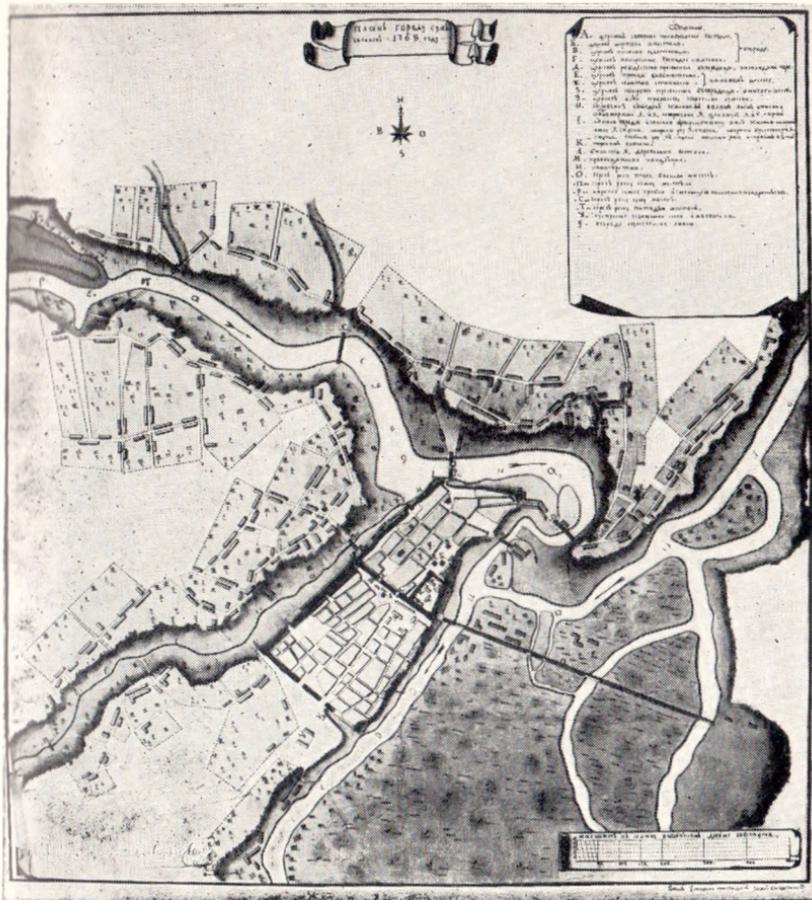
³ Харківський філіал Центрального Державного історичного архіву УРСР, Ф. 215, оп. 1, № 177, арк. 29—30.

ського землеволодіння, укріплення кріпосницького ладу позначалось на розвитку й напрямку архітектури. В другій половині XVIII ст. значно збільшується будівництво дворянсько-поміщицьких садибних ансамблів, монументальних кам'яних і дерев'яних храмів, адміністративних та інших споруд. З розвитком воєнної техніки, появою нової тактики ведення війни в забудові міст втратили своє значення й поступово зникли міські укріплення — вали, мури, рови. В цей час видавались державні укази відносно забудови центральних районів міст спорудами з цегли з дотриманням протипожежних заходів тощо.

Указ Сенату від 1763 р. «О сделании всем городам, их строениям и улицам специальных планов по каждой губернии особо», а також містобудівні заходи у Петербурзі й Москві мали велике значення і для розвитку українських міст. У другій половині XVIII ст. була виконана геодезична зйомка міст, складені їх генеральні плани й описи. В планівовці й забудові міст замічені принципи регулярності — осьові композиційні прийоми у виборі напрямків вулиць, влаштуванні площ, вирішенні ансамблів і окремих споруд тощо. Але практично більшість цих заходів була здійснена пізніше¹.

У XVIII ст. було складено кілька генеральних планів Сум. На одному з них, датованому 1768 р., зображена планівовка міста того часу. На плані нанесені залишки старої фортеці, жилі квартали, церкви, дерев'яні мости, дороги, що зв'язували Суми з Суджою, Білопільям, Ромнами тощо. В той час ще існували три укріплених частини міста. Найдревніша — дітинець (первісне ядро міста) — була розташована поблизу впадіння річки Сумки в річку Псел, між сучасними вулицями Леніна, Червоноармійською, Червоною площею і Червоноармійським

¹ Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період). К., Держбудвидав УРСР, 1957, стор. 153—154, 167.

Таким був генеральний план міста Сум 198 років тому. На плані зображено три укріплені частини міста, жилі квартали, церкви, мости через річки, пригороди тощо.

провулком. Друга частина — основна територія міста — знаходилась між річками Псел, Сумка, Стрілка і сучасною Червоною площею. Зараз цю частину можна визначити по Козацькому валу, Кооперативній вулиці, східній межі Петровської площі, Червоноармійській вулиці, Червоноармійському провулку, частині вулиці Леніна і Червоній площі. Третя частина — посадки — виникла дещо пізніше як продовження території міста в південно-західному напрямку на пагорбку між річками Псел і Стрілкою. Зараз цей район обмежений вулицями Гагаріна, Над'ярною, Перекопською, Кузнечною і Червоною площею. Крім того, передмістя розташовувались на найвищих берегах річок.

На планіровочну структуру міста, що в основі своїй була регулярною, впливали природні умови — звинині річок і своєрідний рельєф місцевості. Напрямки вулиць, межі площ і кварталів залежали також від розташування оборонних укріплень з проїздами та храмів. З міськими проїздами (брамами) були зв'язані шляхи, що вели до міста. Домінуючу роль в забудові відігравали культові споруди, що розташовувались на найдоступніших для огляду ділянках міста і його околиць. Вулиці найчастіше одержували назви церков, що знаходились поблизу. Жилі будинки, виробничі й господарські будівлі, храми в місті були майже всі дерев'яними і до цього часу не збереглись.

До нашого часу не дійшло в первинному вигляді і жодної кам'яної споруди XVIII ст. Збереглись лише залишки (підвали чи перші поверхні будинків) та й ті в перебудованому стані. Таким є будинок 13 на Петровській площі, розташований поряд з Воскресенською церквою. Він зведений в першій половині XVIII ст. Про це свідчать типові для того часу перекриття підвалів циліндричними склепіннями з розпалубками над

отворами, товсті стіни, цегла великих розмірів, товщина в'язучого розчину тощо. На горищі будинку помітні залишки зрублених склепінчастих перекритть приміщень першого поверху. Споруда мала традиційну камерну систему планування, характерну для будівель того часу.

Кінець XVIII і перша половина XIX ст. на Україні характеризуються поступовим розпадом феодално-кріпосницьких і зародженням капіталістичних відносин. Перемоги над французькими загарбниками у Вітчизняній війні 1812 р., звільнення Криму й південних українських земель сприяли укріпленню воєнної могутності Російської держави. Розподіл Польщі привів до звільнення Правобережної України від польського володіння, і вона увійшла до складу Російської імперії. Це була визначна історична подія в житті українського народу, що сприяла укріпленню торгових і культурних зв'язків звільнених районів з Лівобережжям і Слобожанщиною.

Зародження капіталізму в Сумах, що з 1835 р. входили до складу Харківської губернії, виявилось насамперед у відкритті невеличких заводів, розширенні торгівлі товарами ремісничого й заводського виробництва, в збільшенні кількості робітників. В 1807 р. в місті нараховувалось 942 робітники, які працювали в цехах і на заводах, причому в цехах ще було значно більше робітників¹.

Українська архітектура продовжує розвиватись у тісному зв'язку з російською, відбиваючи нові потреби суспільного життя. Спільні історичні передумови викликали розповсюдження на Україні тих самих містобудівних заходів, типів споруд, архітектурних прийомів і форм, що й в Росії.

¹ Харківський філіал Центрального державного історичного архіву УРСР, Ф. 665, оп. I. № 1081, арк. 75.

Якщо в другій половині XVIII ст. в Російській державі велись в основному теоретична розробка й підготовка великих містобудівних робіт, то з кінця XVIII ст. розпочинається практичне здійснення перепланівки міст за новими регулярними планами. З проектів реконструкції (восьмидесяті роки XVIII ст.) міст Чернігова, Путивля, Сум, Харкова, Ромен, Полтави, Києва та інших видно, що ці міста перекривались прямокутними мережами вулиць і кварталів. Нерідко це робилось без урахування планівки міст, що історично склалась. Намічались зноси багатьох споруд, які не відповідали новим напрямкам вулиць і вимогам епохи, проектувалось будівництво окремих адміністративних, жилих, торгових споруд і ансамблів за «зразковими» проектами. В маєтках поміщиків здебільшого в передмістях і в сільській місцевості створювались садибні комплекси.

Типові проекти (фасади, плани й кошториси) опрацьовувались у Петербурзі видатними російськими зодчими. На місця висилались копії проектів. Будівництво за типовими проектами було обов'язковим для всіх губернських і повітових міст країни¹. Наприкінці XVIII — початку XIX ст. деякі роботи з проектування й будівництва в Сумах, Харкові, Охтирці, Лебедині, Ізюмі, Краснокутську та в інших містах Слобідської України виконували архітектори А. А. Паліцин і П. А. Ярославський.

В першій половині XIX ст. в Сумах проводились деякі заходи по випрямленню старих вулиць, укрупненню кварталів, упорядкуванню забудови вулиць і площ згідно з новими вимогами часу. Колишні вигонні землі в

¹ М. Ю. Онищенко. Будівництво казенних будівель у Росії і на Україні на початку XIX в. за типовими проектами Андреяна Захарова. Зб. «Питання історії архітектури та будівельної техніки України». К., Держбудвидав УРСР, 1959, стор. 188—209.

Будинок на вулиці Червоноармійській, 15, збудований в першій половині XIX ст. в стилі класицизму.

Камін у цьому будинку — справжній твір мистецтва народних майстрів першої половини XIX ст

північно-західній частині вздовж берегів Сумки, Стрілки й правого берега річки Псел перетворились у жилі квартали.

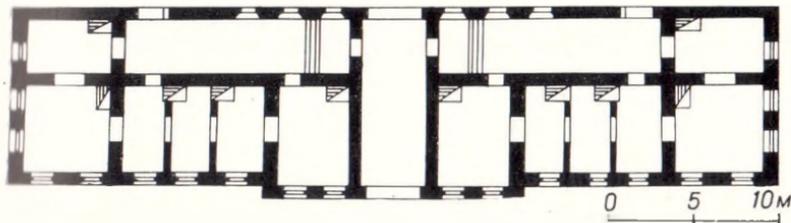
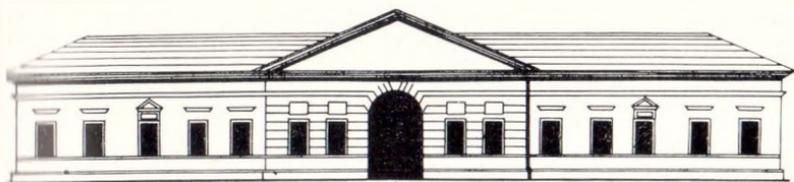
До наших днів у місті збереглось кілька жилих будинків першої половини ХІХ ст., але більшість з них перебудована, і зараз важко уявити їх первісний вигляд.

Найкраще зберігся будинок на вулиці Червоноармійській, 15. Це — двоповерхова, з пониженим першим поверхом, прямокутна в плані споруда. Весь перший поверх і лопатки другого рустовані. Вікна оздоблені наличниками й сандриками. Центральна частина підкреслена трикутним фронтоном. В інтер'єрі ще й зараз можна побачити різьблені двері, ліпнину й камін, обкладений крупними кам'яними блоками з датою виробництва кахлів (1830 р.).

На околиці міста в Луці біля Псла знаходиться колишня поміщицька садиба. До її складу входили головний будинок, флігелі, господарські будівлі, сад та парк зі ставком. Комплекс був створений за композиційним прийомом, типовим для садибної архітектури. В одному з флігелів в 1888—1889 рр. жив і працював А. П. Чехов¹. Тут він написав кілька чудових творів. Зараз у цьому флігелі музей великого російського письменника. В головному будинку садиби міститься восьмирічна загальноосвітня трудова школа № 22 імені А. П. Чехова.

З адміністративних споруд за типовими проектами в Сумах були зведені будинки присутственных місць і острогу. Присутственні місця на вулиці Соборній (нині Леніна) являли собою одноповерхову, прямокутну в

¹ П. А. Сапукін, Г. С. Долгін та ін. Суми. Путівник. Харківське книжкове видавництво, Х., 1963, стор. 53.

Присутственні місця — головна адміністративна установа міста в минулому. Будинок був зведений наприкінці XVIII — початку XIX ст. за проектом архітектора П. А. Ярославського в стилі класицизму.

плані споруду¹. Центральна частина її з проїздом була підкреслена ризалітом, оброблена рустами і завершувалась фронтоном. Автор цієї будівлі — архітектор П. А. Ярославський. Острог складався з прямокутного двору, обнесеного високим муром зі сторожовими вежами в наріжних місцях, і основного будинку в'язниці у дворі.

Архітектура в Сумах та інших містах, що створювались за типовими проектами, характеризувалась в ос-

¹ Центральный Государственный исторический архив СССР в г. Ленинграде, ф. 1399, оп. 1, № 832, лл. 12, 13; ф. 1488, оп. 4, № 733, л. 1.

новному стильовою єдністю. Це обумовлювалось дотриманням суворих принципів постановки ансамблів і споруд на ділянках в містах, застосуванням певних прийомів композиції самих ансамблів, установлених схем побудови споруд, їх фасадів і способів декоративного опорядження. Цей стиль одержав назву класицизму.

Але залежно від місцевих умов, художніх смаків і матеріальних можливостей замовника типові проекти в Сумах та інших містах дещо видозмінювались. Нерідко архітектори дотримувались загальних розмірів, характеру постановки споруд на ділянках і оздоблення фасадів, передбачених в типових проектах, а планування, будинків виконували згідно з вимогами замовників.

До культових споруд цього періоду в Сумах належать Троїцький собор з дзвіницею на однойменній площі (нині вулиця Фрунзе), Іллінська церква з дзвіницею на площі тієї ж назви (нині вулиця Червоногвардійська) та ін. Обидві споруди об'єднує єдиний традиційний принцип розміщення на місцевості. Вони були поставлені на відкритих площах для найкращого огляду і завдяки своїй висотній композиції домінували над навколишньою одноповерховою забудовою. Цим підкреслювалось їх громадське призначення. Приблизно за таким же містобудівним принципом наприкінці XIX ст. на місці старого були забудовані новий Спасо-Преображенський собор і дзвіниця на вулиці Соборній. Дзвіниця вдало поєднана з собором, поставлена на красній лінії вулиці й в створі Монастирського (нині Комунального) провулку. Вона є висотною домінантою в композиції сучасного центру міста. Інтер'єри Спасо-Преображен-

→
Спасо-Преображенський собор з дзвіницею.

ського собору прикрашало багато творів відомих художників В. Є. Маковського, К. В. Лебедева та інших.

Після скасування кріпосного права у другій половині XIX ст. швидкими темпами розвивається капіталістичне виробництво, зокрема — цукрова й машинобудівна промисловість, зростає залізничний і річковий транспорт, внутрішня й зовнішня торгівля. Суми перетворюються в центр цукрового виробництва всього краю.

Розвиток капіталістичної промисловості супроводився ростом міського населення переважно за рахунок притоку робочої сили. В 1898 р. в Сумах вже жило 26 355 чоловік і нараховувалась 1351 цегляна і 2292 дерев'яні будівлі, серед них було 13 учбових закладів, бібліотека, лікарня, окружний суд, 2 аптеки, 9 церков тощо¹. В місті будуються заводи і фабрики, серед яких найкрупніші — рафінадний і ремонтно-механічний.

Важкі умови праці й життя робітників викликали боротьбу їх з промисловцями-експлуататорами. В середині робітників виникали революційні соціал-демократичні гуртки, які проводили агітаційну роботу й розповсюджували марксистську літературу на підприємствах, закликали до повалення ненависного царизму. Вже в лютому 1905 р. відбулися політичні страйки на машинобудівному і рафінадному заводах.

В умовах гострої класової боротьби розвивалась українська культура — література, історіографія, мистецтво.

В цей період в країні і зокрема в Сумах з'явилися нові види споруд: прибуткові будинки, готелі, будинки державних банків, де що розширювались старі й будувались нові промислові підприємства. З появою прибуткових будинків почали запроваджуватись секційна й

¹ Энциклопедический словарь. Т. XXXII, 1901, стор. 72.

коридорна система планування багатоквартирних житлових будинків. Ці системи стали традиційними, збереглись до наших днів і є основними в практиці проектування й будівництва сучасного масового житла.

В зв'язку з необхідністю будівництва нових видів промислових і житлових споруд більш швидкими темпами почала розвиватись будівельна техніка, ширше застосовувались металеві й залізобетонні конструкції. Але внаслідок закономірних протиріч капіталізму технічний прогрес не стимулював розвитку архітектури. І саме в цей період спостерігався занепад в творчості архітекторів, що були поставлені в повну залежність від примхів замовника — буржуазії.

Якщо архітектура попередніх періодів в кращих своїх творах відбивала патріотичні, прогресивні ідеї суспільства, то наприкінці XIX і початку XX ст. внаслідок значного розвитку приватної власності на землю й споруди, занепаду й деградації буржуазної ідеології, архітектура втратила прогресивні риси. Замість значних містобудівних ідей і заходів, замість ансамблевої забудови міст прийшла сваволя й безплановість у будівництві, зокрема безпорядна, невиразна забудова вулиць.

Архітектура, що обслуговувала буржуазію, відрізнялась від архітектури, створеної для робітничого класу. Поряд з устаткованими санітарно-гігієнічними вигодами і еkleктичними за своїм стилем особняками буржуазії в ці ж роки будувались скромні житла для робітників. Вони розташовувались на околицях і найчастіше не мали ніякого санітарно-технічного устаткування. В цей період особливо розвинулись ті різкі протиріччя між забудовою центру й околиць міст, які радянському містобудівництву доводиться ліквідувати.

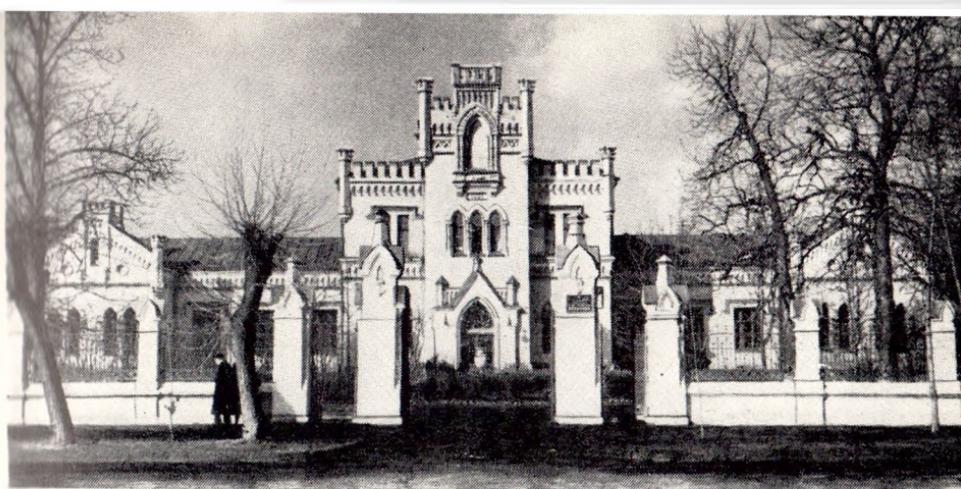
У багатьох спорудах, зведених у другій половині XIX і на початку XX ст. в Сумах, відбулись основні

В особняку Харитоненка, збудованому в псевдостильових формах, зараз міститься лікувальний заклад — Перша міська лікарня.

Будинок колишнього окружного суду на вулиці Леніна. Зараз в ньому розташований Обласний комітет КПУ.

Дитяча лікарня св. Зінаїди — характерний приклад еклектичної архітектури другої половини XIX ст. Нині тут знаходиться Друга міська лікарня.

Жіноча гімназія на Соборній вулиці. Зараз — трудова школа № 2 імені Дмитра Косаренка.

Колишній особняк фабриканта Чернобильського на Перекопській вулиці — приклад архітектурного напрямку «модерну». Зараз в ньому Сумський обласний протитуберкульозний диспансер.

творчі напрямки, що розповсюдились в той час по всій країні. Ще в середині XIX ст. форми класичної архітектури набувають схематичності й сухості. Надалі, під кінець XIX ст. архітектура стає еkleктичною, переважаною позбавленими художнього смаку прикрасами.

Одні архітектори дотримувались архітектурних форм минулих епох, особливо попереднього періоду, і створювали псевдостильові споруди. До таких споруд в Сумах можна віднести будинок окружного суду на Петропавлівській вулиці (зараз будинок Обкому КПУ на

вулиці Леніна), будинок Харитоненка на Троїцькій вулиці (тепер Перша міська лікарня на вулиці Держинського) тощо. Інші архітектори йшли шляхом еkleктичного нагромадження різних стильових рис і архітектурних форм, створюючи вичурні й невиправдано складні в оформленні споруди: жіноча гімназія на Соборній вулиці (зараз трудова школа № 2 імені Дмитра Коса-

Український музично-драматичний театр імені М. С. Щепкіна на Жовтисвй вулиці. Колісь в цьому будинку, спорудженому в архітектурних формах «модерн», містився театр «Тіволі».

ренка на вулиці Леніна), дитяча лікарня св. Зінаїди (тепер Друга міська лікарня на вулиці Дзержинського), Обласна філармонія і Державний художній музей, Спасо-Преображенський собор з дзвіницею тощо.

Найбільш прогресивні архітектори розуміли всю безглуздість консерватизму й еклектики. Вони намагались створити новий стильовий напрямок, який одержав назву модерн. В Сумах представниками модернізму на початку ХХ ст. були збудовані деякі споруди, наприклад, особняк Чернопільського на вулиці Перекопській (зараз Сумський обласний протитуберкульозний диспансер), театр «Тіволі» на Покровській вулиці (тепер Обласний український музично-драматичний театр імені М. С. Щепкіна).

Архітектори-модерністи відкинули шаблонні схеми й канони минулого і пішли шляхом раціонального вирішення структури споруд залежно від функціональних потреб. Вони відкинули й більшість декоративних форм, що були властиві тому чи іншому архітектурному стилю минулих епох. Але творчість їх, як і архітекторів інших напрямків, знаходилась під безпосереднім впливом протиріч капіталістичного суспільства. Модерністи застосовували інколи манерні, вичурні прийоми.

Проте слід відзначити, що незалежно від того чи іншого творчого напрямку, в якому створювались численні споруди другої половини ХІХ — початку ХХ ст. в Сумах, більшість будівель характеризується високою якістю виконання робіт і будівельних матеріалів, чудовою майстерністю робітників-будівельників.

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила нову еру в розвитку міст нашої країни. Для Сум, як і інших міст молодого Рад, наступив період планомірної реконструкції і небувалого розквіту.

Але не одразу розпочалась соціалістична реконструкція міста. У квітні 1918 р. в Суми вторглись загоони німецьких інтервентів. Ішла боротьба Червоної Армії, всього радянського народу проти іноземних загарбників. В роки іноземної інтервенції і громадянської війни партійні організації Сумщини очолили боротьбу робітників і селян проти німецьких окупантів, буржуазно-націоналістичної контрреволюції та білогвардійців.

У січні 1919 р. Суми були звільнені Червоною Армією, але в серпні цього ж року в місто вторглись загоони білогвардійців, які за три місяці завдали величезних збитків господарству міста і особливо — його промисловості. Промислові підприємства були повністю виведені з ладу.

28 листопада 1919 р. Червона Армія звільнила Суми від білогвардійців. Почалось поступове відродження міста і перш за все — його промисловості.

Завдяки зусиллям сумських робітників влітку 1922 р. було пушено частково відбудований машинобудівний завод, заснований у 1896 р. бельгійським акціонерним товариством. А в наступному році цей завод уже працював на повну потужність.

Почала випускати продукцію суконна фабрика «Червоний текстильник», а в листопаді 1924 р. після семирічної перерви став до ладу Червонозоряний цукорорафінадний завод — гордість сумчан, широко відоме в нашій країні підприємство цукрової промисловості.

В період відбудови народного господарства було проведено ряд важливих заходів, спрямованих на поліпшення побутових умов трудящих. В 1924 р. розпочалось будівництво перших робітничих селищ. Для них виділялися найбільш придатні в санітарному відношенні території поблизу міста, а також кращі вільні ділянки в самому місті.

Характерною рисою першого етапу селищного будівництва в Сумах була садибна забудова з переважанням індивідуальних одноповерхових будинків, що споруджувались власними силами трудящих. А влітку 1925 р. в Сумах була створена житлова кооперація, завдяки якій значно полегшилось та розширилось житлове будівництво.

В першу річницю з дня смерті В. І. Леніна в місті було відкрито пам'ятник Іллічу. Проект пам'ятника й фігуру вождя виконав скульптор Козлов. За ініціативою сумських робітників-каменярів та машинобудівників в 1925 р. на Червоній площі було споруджено обеліск-пам'ятник борцям за Радянську владу, що загинули від рук білогвардійців. А на початку 1926 р. в зв'язку з 65-річчям з дня смерті Т. Г. Шевченка згідно з ленінською ідеєю монументальної пропаганди було відкрито пам'ятник великому українському поету-революціонеру,

виконаний скульптором І. П. Кавалерідзе в оригінальних залізобетонних формах з почуттям високого революційного пафосу.

В 1926 р. населення Сум складало вже близько 45 тис. жителів, тобто збільшилось майже на 19 тис. чоловік порівняно з кількістю населення міста наприкінці ХІХ ст. В місті працювало 27 промислових підприємств, на яких було зайнято біля 35 процентів населення (наприкінці ХІХ ст. робітники складали лише 10 процентів кількості населення міста). В цей час у місті було вже 15 початкових і неповних середніх шкіл, 5 бібліотек, 5 кіноустановок, 3 лікарні. Але переважна більшість цих підприємств і установ розташовувалась у старих, спеціально пристосованих приміщеннях.

Широка забудова міста розпочалась у 1926 р., в період соціалістичної реконструкції народного господарства. Це були роки, сповнені високого трудового пафосу. Трудящі Сум разом з усім радянським народом створювали могутню індустрію, перетворювали своє місто в один з центрів передової радянської промисловості.

Найважливіші завдання розвитку народного господарства всієї країни стимулювали розвиток промисловості і всього господарства в Сумах. В роки індустріалізації було проведено докорінну реконструкцію найкрупніших промислових підприємств міста, а також побудовано багато жилих будинків і культурно-побутових споруд.

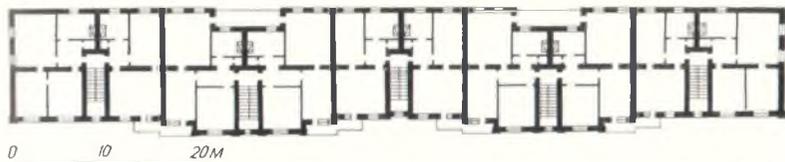
Велике будівництво проводилось на території Сумського машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе. Протягом 1928—1932 рр. за проектами Діпромеза і Укрдіпромаша були збудовані нові (компресорний, казановий, ливарний та інші) і переведені на нову технічну базу всі старі цехи. З 1926—1927 рр. на підприємстві розпочато виробництво устаткування для хімічної

промисловості, яке з цього часу стало основною продукцією заводу.

В роки першої п'ятирічки було збудовано нову текстильну фабрику і біофабрику та ін. Розгорнулось житлове будівництво, і хоч масштаби його були ще недостатні, в планіровочних рисах перших багатоквартирних будинків народжувався новий тип житла для трудящих. Особливо це стосується тих споруд, в яких поряд з квартирами для сімейних і кімнатами для одинаків передбачались елементи усупільненого сектору і колективного побуту.

Як і по всій країні, в Сумах на цей час найбільш розповсюдженою формою житла був дво-триповерховий багатоквартирний секційний будинок, причому секції були переважно двоквартирні. Кожна квартира розраховувалась лише на одну сім'ю і мала у своєму складі 2—3 жилі кімнати площею 9—29 кв. м, кухню (6—11 кв. м), санітарний вузол або вбиральню і передпокій. Характерними рисами планівки квартир були відсутність прохідних кімнат, двобічна орієнтація і наскрізне провітрювання. Прикладами таких вирішень нового житла для трудящих можуть служити триповерховий 30-квартирний жилий будинок робітників Сумського машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе на вулиці Леніна, 112, триповерхові будинки спеціалістів цього ж підприємства на вулиці Леваневського, 10 тощо.

Кроком вперед у справі формування нового, соціалістичного побуту було проектування й будівництво в 1928 р. проектно-будівельною організацією «Укрпайбуд» перших будинків-комплексів для робітників Сумського машинобудівного заводу імені Фрунзе. Це були порівняно невеликі, двоповерхові споруди, в яких передбачались квартири для сімейних жителів, кімнати для

Зовнішній вигляд і план квартир будинку робітників Машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе.

одинаків та усупільнений сектор, до якого входили їдальня й магазин.

При спорудженні будинків максимально використувались місцеві будівельні матеріали. Основним стіновим матеріалом була цегла. Сумські будівельники дали

чимало прикладів високої якості цегляної кладки під розшивку швів, завдяки чому ряд споруд не потребував зовнішнього тинькування. Жилі будинки з високоякісної червоної цегли (наприклад, будинок на вулиці Леніна, 112) мали приємний зовнішній вигляд.

Для спорудження міжповерхових перекриттів застосовувалось переважно дерево. Підлога виконувалась з дерев'яних дощок. Для влаштування даху найчастіше застосовувалось листове залізо. Залізобетонними виконувались лише сходи, сходові площадки й балконні плити.

Архітектори й будівельники, використовуючи можливості свого часу, намагались створити скромне і разом з тим досить зручне і продумане в естетичному відношенні житло для робітників. Крім того, будівництво жител з застосуванням традиційних будівельних матеріалів і конструкцій давало можливість зосередити найбільш прогресивні технічні засоби, зокрема залізобетонні й металеві конструкції, в промисловому будівництві. Це було надзвичайно важливо для індустріалізації країни.

В роки першої п'ятирічки помітно збільшилась кількість учбових закладів, зокрема — трудових шкіл. В 1930 р. було засновано Сумський інститут соцвиху. З 1935 р. він носить назву Сумський державний педагогічний інститут і служить вищим навчальним закладом в Сумах для підготовки вчителів. В 1955 р. йому присвоєно ім'я А. С. Макаренка.

Особлива увага приділялась вихованню молодих кадрів для промисловості. В цьому відношенні велике значення має заснування школи ФЗН заводу імені М. В. Фрунзе і будівництво в 1930—1931 рр. за проектом Діпромеза комплексу споруд для цього навчального закладу.

Школа ФЗН заводу імені Фрунзе вже тоді звалася «школою-заходом». І це не випадково. Вона була органічно пов'язана з самим заводом. Крім того, комплекс споруд школи, розрахований на 600 учнів, мав у своєму складі не лише кімнати для теоретичного навчання, а й 7 крупних майстерень, призначених для практичних трудових занять. Будівництво цієї школи, як і інших подібних навчальних закладів при промислових підприємствах, було практичним втіленням у життя прогресивних ідей в галузі виховання молодого покоління.

Отже, кожна школа-завод була вкладом і в культурну революцію і в розвиток народного господарства.

Культурна революція принесла Сумам багато нових споруд культурно-освітнього призначення, зокрема шкіл. Одна з них була споруджена в 1936 р. на Червонозоряній вулиці.

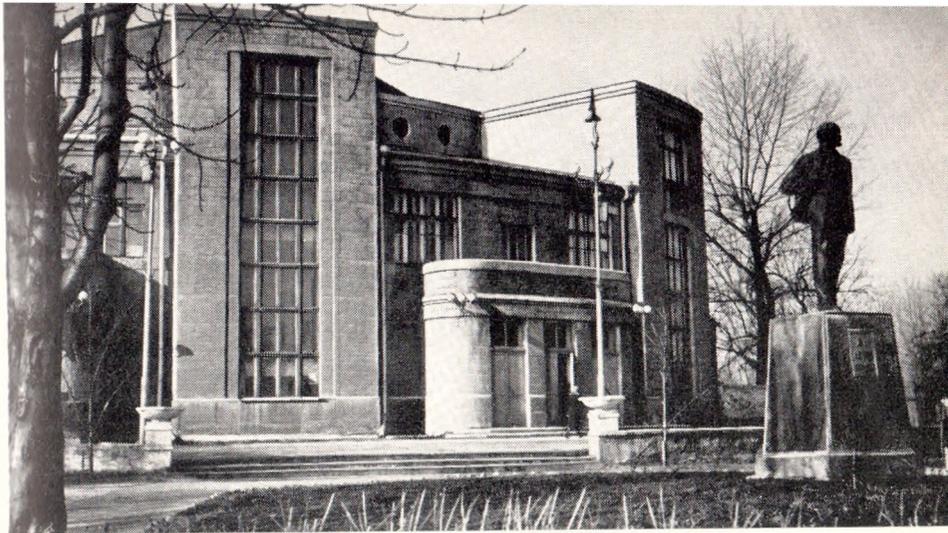

Крупною спорудою цього часу в Сумах є клуб робітників Червонозоряного цукрафінадного заводу, збудований в 1927—1929 рр. поблизу заводу за проектом архітектора В. С. Ляшенко. Будинок має досить оригінальну об'ємну побудову. Криволінійна форма вестибюля й клубних приміщень поєднується з прямокутною формою залу для глядачів, фойе та сценічної частини. На головному фасаді будинку добре видно три ризаліти сходових кліток. Сходи ведуть на балкон залу для глядачів, в клубні приміщення другого поверху, до бібліотеки тощо. Клубних приміщень тут мало. За проектом їх передбачалось розташувати в бокових крилах споруди, які, на жаль, не були збудовані.

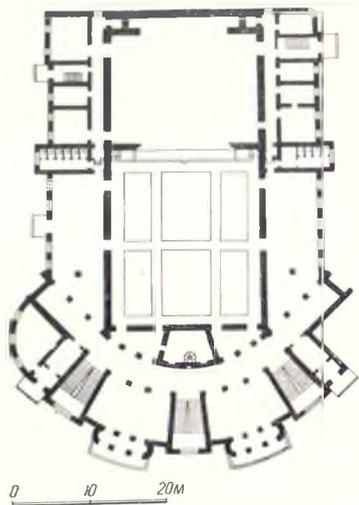
Зал для глядачів розраховано на 1100 місць. Більшість з них знаходиться в партері, а частина на балконі. Площа підлоги лише партеру складає 477 кв. м. З двох боків від залу розташовані фойе. Сценічна частина, крім великої сцени з колосниковим устаткуванням, оркестровою ямою й карманом для декорацій, має дві групи артистичних приміщень.

Будинок клубу робітників Червонозоряного цукрафінадного заводу за традицією радянського клубного будівництва органічно пов'язаний з парком. Перед головним фасадом будинку передбачена невелика площа, в центрі якої знаходиться пам'ятник В. І. Леніну. Завдяки великій кількості дерев та квітів, площа являє собою немов би продовження парку.

В передвоєнні роки в місті розпочалось широке будівництво громадських споруд за типовими проектами. Це були переважно будинки дитячих закладів і шкіл. Характерним прикладом споруд цього нового етапу є будинок неповної середньої школи, збудований в 1937 р. (один з варіантів типу № 112) на Червонозоряній вулиці. Ця двоповерхова будівля симетрична за своєю

Один з первістків радянського клубного будівництва—клуб робітників Червонозоряного цукрорафінадного заводу на Червонозоряній площі.

У клубі найбільший у місті зал для глядачів, бібліотека, гурткові кімнати, невеличкий кінозал тощо.

загальною композицією, має чітко виявлену центральну частину й бокові крила. В цьому, а також в характері деяких пропорцій і деталей можна бачити зв'язок архітектури цього періоду з традиціями архітектурної класики ХІХ ст. Плани двох поверхів будинку школи досить прості. На першому поверсі центральної частини розташовано вестибюльну групу приміщень, а над нею — актовий зал площею біля 250 кв. м. В бокових крилах розміщені класи площею в середньому по 48 кв. м, кабінети, коридори тощо. Будинок було поставлено серед зелені зі значним відступом від красної лінії забудови кварталу.

Будинки шкіл за типовими проектами були споруджені також на Кононенківській, Білопільській і Червоногвардійській вулицях.

Багато уваги приділялось благоустрою та озелененню міста, вулиці підготовлялись до пуску міського транспорту. 23 червня 1928 р. на них з'явилися перші маршрутні автобуси.

Трудящі Сум з великим ентузіазмом приймали участь у благоустрої міста. Жителі кварталів, вулиць, районів міста змагались за краще озеленення й оформлення території малими архітектурними формами. Розвивалось комуністичне ставлення до праці, побуту. Керувала цим рухом Міська Рада депутатів трудящих, яка ще в 1935 р. видала спеціальну «Пам'ятку про вуличні і квартальні комітети сприяння благоустрою міста».

10 січня 1939 р. була утворена Сумська область, до складу якої ввійшов 31 район. Суми з районного центру було перетворено в обласний. Населення міста на цей час становило 63 тис. жителів. Зростали побутові й культурно-освітні потреби сумчан. Розгортались перспективи містобудівних перетворень, масової забудови міст крупними жилими й громадськими спорудами.

В 1939 р. оргкомітет Президії Верховної Ради УРСР затвердив генеральний план реконструкції міста Сум, розроблений Діпромістом¹. Основна ідея цього проекту полягала в реконструкції центрального району міста і з'єднанні його з Привокзальним районом. Передбачалось створити новий адміністративний центр міста. Для цього на Червоній площі намічалось будівництво великого Будинку Рад, будинку господарських організацій, готелю, універмагу, нового пам'ятника В. І. Леніну. Збільшувалась щільність забудови міських кварталів, жилі будинки в центральному районі міста повинні були мати не менше чотирьох поверхів. Розширювалась мережа шкіл, дитячих садків та ясел, клубів, бібліотек, кінотеатрів тощо. Для розміщення нових промислових підприємств відводилась північна частина міста, за залізничною колією. Привокзальний район було вирішено з'єднати з центром шляхом реконструкції кол. Кладбищенської вулиці.

Творча праця нашого народу була перервана віроломним нападом фашистських загарбників на нашу країну. Суми стали одним з тих радянських міст, яким довелося пережити тяжкі роки гітлерівської окупації.

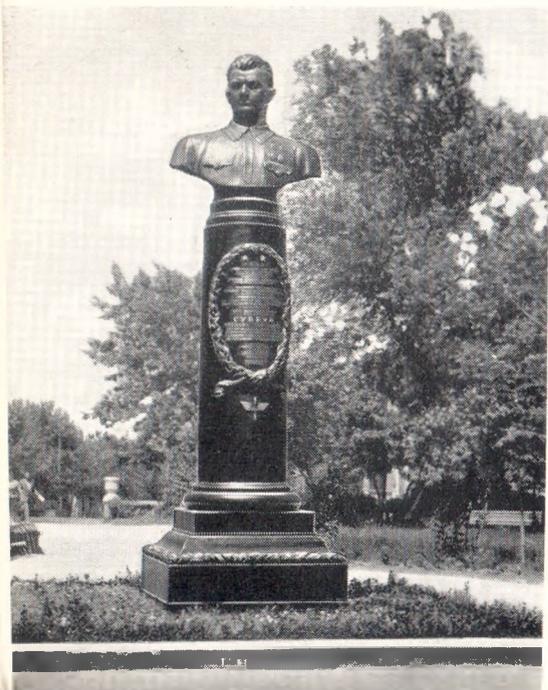
Сумчани добре пам'ятають роки Великої Вітчизняної війни. Багато їх земляків віддало своє життя за Батьківщину. Один з них — двічі Герой Радянського Союзу С. П. Супрун, пам'ятник якому встановлено на Петровській площі. В роки війни в Сумській області вели бойові дії партизанські з'єднання під командуванням С. А. Ковпака, О. М. Сабурова. В тилу ворога діяли підпільний обком КП(б)У, очолюваний П. Х. Ку-

¹ А. Є. Буценко, Є. М. Мінухін. Проект реконструкції міста Суми в дії. «Архітектура Радянської України», 1940, № 5, стор. 8.

маньком, підпільні комсомольські організації, зокрема нелегальна комсомольська організація «Прапор» під керівництвом Д. І. Косаренка.

Фашистські загарбники заподіяли місту величезних матеріальних збитків. Вони зруйнували промислові підприємства, зокрема майже всі цехи Машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе, багато жилих і громадських будинків.

2 вересня 1943 р. війська Воронежського фронту під командуванням генерала армії М. Ф. Ватутіна визволили Суми. Необхідно було відбудувати міське господарство, промисловість, жилі будинки. Сумчани з запалом взялися за цю справу. Пафос праці захопив і молодь і стариків. Розпочалась реконструкція міста за проектом Дніпроміста, складеним в післявоєнні роки.

Сумчанин, двічі Герой Радянського Союзу підполковник авіації С. П. Супрун віддав своє життя в боротьбі проти фашистських загарбників.

Інженерний корпус Машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе — одна з найкрупніших споруд, що з'явилися у місті в роки семирічки.

В 1956 р. Рада Міністрів УРСР затвердила новий генеральний план міста, складений Діпромїстом. В ньому знайшли відображення перспективи розвитку міста в зв'язку з ростом промисловості, зокрема створення нових галузей промисловості, будівництва нових великих підприємств, а також розширення існуючих заводів.

На другий день після звільнення міста від фашистських окупантів на Машинобудівний завод імені М. В. Фрунзе прийшли перші робітники. Перед їх очима лежали руїни рідного підприємства. З болем у серці вони дивились на спотворені цехи — механічний, казановий, ливарний... Та час не ждав. Країні були потрібні

машини. І робітники славного заводу почали працювати на верстатах під відкритим небом. Це був ремонтно-механічний цех. Переборюючи великі труднощі, робітники й інженерно-технічні працівники примусили знову битись серце заводу.

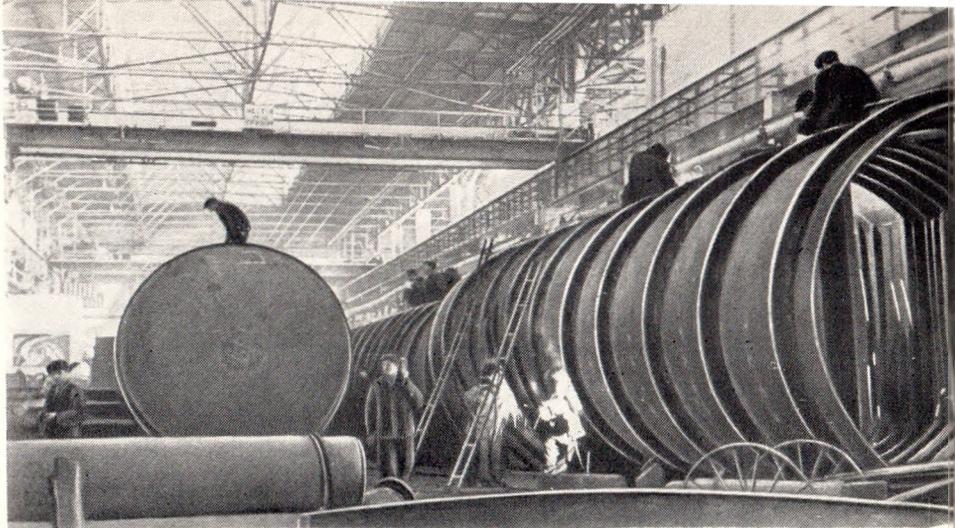
Згодом, коли вже відгрімилі бої Великої Вітчизняної війни, розгорнулась капітальна реконструкція підприємства. З 1946 р. проекти реконструкції заводу почала виконувати ленінградська проектна організація «Гипроприбор».

В 1957 р. для Машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе було споруджено теплоелектроцентраль, яка відіграє тепер важливу роль і в загальноміському господарстві. В 1960 р. за проектом Орловського відділення «Гипроприбора» споруджено інженерний корпус заводу. В цей же час було збудовано великий цех важких компресорів, що згодом став окремим підприємством — компресорним заводом.

Серед найзначніших нових споруд Машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе — цех колонної апаратури, а також заготовчий цех, збудований в останній рік семирічки за проектом Укрдіпромашу (Харків) і «Гипроприбора» (Ленінград).

За роки Радянської влади Сумський ордену Леніна машинобудівний завод імені М. В. Фрунзе став гігантом хімічного машинобудування. Але сьогодні розгортаються нові перспективи реконструкції цього підприємства. Діпрохіммаш у Києві вже виконав великі проектні роботи по дальшій реконструкції деяких існуючих споруд, створенню нових цехів заводу і поліпшенню благоустрою його території.

В роки першої післявоєнної п'ятирічки розпочалося будівництво одного з найкрупніших промислових підприємств міста — Сумського суперфосфатного заводу.

Один з нових цехів Сумського машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе.

що згодом перетворився в Хімічний комбінат. Ще зовсім недавно відомий, як підприємство по виготовленню мінеральних добрив, комбінат за кілька років виріс в одне з найбільших в країні хімічних підприємств, що з року в рік освоюють випуск нових видів продукції. Як і на Машинобудівному заводі імені М. В. Фрунзе, тут не припиняються будівельні роботи. В передостанній рік семирічки було завершено будівництво однієї з найкрупніших нових споруд комбінату — другого сульфатного цеху, а в 1965 р. — нового сірчано-кислотного цеху.

В період з 1956 по 1959 р. в місті було збудовано першу чергу ще одного значного промислового підприємства — Сумського заводу електронних мікроскопів та

електроавтоматики. Ставши до ладу в перший рік семирічки (1959—1965 рр.), підприємство швидко освоїло виготовлення точних унікальних мікроскопів та інших складних сучасних приладів, що відіграють величезну роль у розвитку науки і особливо медицини.

Серед підприємств великої хімії слід відзначити Сумський регенераторний завод. Нещодавно на цьому підприємстві став до ладу перший в нашій країні цех погумованої тари. Новими промисловими підприємствами міста є також Насосний завод, фабрика біопрепаратів, завод «Центроліт», завод фарфорових виробів та ряд інших підприємств.

Проектування і будівництво сумських промислових підприємств і споруд цивільного призначення проходило в атмосфері міцної творчої співдружності між проєктувальниками України і Російської Федерації. Яскравим прикладом цієї співдружності можуть служити роботи по проєктуванню Машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе, виконані інженерами, архітекторами та іншими спеціалістами Ленінграда і Києва, Орла і Харкова.

Обсяг промислового будівництва і характер розташування найважливіших підприємств в плані міста зумовили основні містобудівні принципи розвитку Сум. Протягом останніх 10—15 років склалися загалом два великих райони забудови міста: правобережний (відносно річки Псел), що включає до свого складу територію старого міста й ділянки, що до неї примикають, і лівобережний (східний), що охоплює насамперед територію Хімічного комбінату й хімістечка.

В правобережній частині Сум велось і ведеться не лише промислове, але й широке житлове й культурно-побутове будівництво, реконструюються вулиці і площі. Ще в 1946 р. за проєктом Діпромiста УРСР розпочались

роботи по впорядкуванню привокзального району міста, зокрема створенню привокзального парку та забудові Привокзальної вулиці. Проведені великі роботи по благоустрою, озелененню площ Червоної, Петровської, вулиць Леніна, Фрунзе, Кірова, Горького, Дзержинського та ін. Деякі старі вулиці було перетворено в значні транспортні магістралі, особливо вулиці Леніна, Дзержинського, Горького, а також Червону площу. Внаслідок цього назріла необхідність в ізоляції транспортних артерій від міської забудови.

Однією з перших споруд післявоєнного періоду в Сумах є залізничний вокзал, збудований в 1948 р. за проектом архітекторів Є. А. Лимаря й В. М. Сиром'ятнікова. Вокзал розташований в північній частині міста й зв'язаний зараз з центральним районом, головним чином вулицями Привокзальною, Горького й Дзержинського. Перед спорудою влаштовано широку площу.

Сумський залізничний вокзал було вирішено як своєрідну тріумфальну браму.

Схема побудови Сумського залізничного вокзалу традиційна для цього виду споруд. В цілому симетрична будівля має центральний об'єм, в якому розташований вестибюль і ряд невеликих приміщень. В двох крилах знаходяться зал чекання, ресторан та інші приміщення для пасажирів, служб і технічних потреб.

Зовні споруда вирішена під впливом розповсюдженого в той час надмірного захоплення класичними архітектурними формами XIX ст. Вона має дещо тріумфальний вигляд і трактувалась як своєрідні ворота в місто. Ця ідея сама по собі була правильною, але втіленою в застарілі архітектурні форми.

В цей же час розгорнулось широке житлове будівництво. За перші післявоєнні роки помітно збільшився індивідуальний і державний житловий фонд міста. Велику роль у задоволенні потреб трудящих в житлі відіграло масове будівництво збірних стандартних будинків заводського виготовлення. Так, наприклад, для робітників Сумського машинобудівного заводу ім. М. В. Фрунзе було споруджено 20 одноповерхових стандартних будинків в районі Радянської площі, 7 двоповерхових будинків у Смирновському провулку, 5 двоповерхових каркасних будинків на вулиці Праці. На північно-західній околиці міста для робітників цього підприємства було споруджено ціле селище з 147-ми одноповерхових стандартних будинків.

Не менш важливим для того часу було також будівництво малоповерхових шлакоблочних жилих будинків. Для робітників Машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе такі будинки були споруджені на Білопільській і Колесниківській вулицях, в районі Радянської площі. В селищі робітників цього заводу в перші післявоєнні роки було збудовано 6 одноповерхових шлакоблочних гуртожитків на 50 чоловік кожний.

В післявоєнний період в Сумах розгорнулось будівництво багатопверхових жилих будинків. Серед них видне місце посідає будинок робітників Машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе на розі вулиці Леніна і Петровської площі.

Поряд з будівництвом малоповерхового житла в період першої післявоєнної п'ятирічки в місті було споруджено ряд багатопверхових жилих будинків. Це змінило вигляд деяких магістралей міста.

Однією з таких значних споруд є 97-квартирний жилий будинок робітників Машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе, збудований в 1952 р. за проектом архітектора В. А. Клочко на розі вулиці Леніна й Петровської площі. Цей чотирипверховий будинок має п'ятиповерховий наріжний об'єм, що завершується чотиригранною баштою.

Загальна композиція, оздоблення фасадів будинку вирішені з деякими надмірностями. Проте вартість одного квадратного метра жилої площі в ньому була для свого часу оптимальною. Завдяки своїм масштабам і місцеположенню, будинок відіграє значну роль в композиції вулиці Леніна і Петровської площі.

З кожним роком зростала кількість багатопверхових споруд. Особливо значного розмаху житлове будівництво в Сумах набуло в роки семирічки 1959—1965 рр.

За семиріччя трудящі Сум одержали біля 225 тис. кв. м жилої площі. Приблизно таким був увесь житловий фонд міста на початку першої п'ятирічки. Протягом всього періоду з 1945 по 1965 р. житловий фонд міста зріс приблизно на 620 тис. кв. м жилої площі. Це значить, що за 20 років збудовано більше як півтора таких міста, якими були Суми напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції. А якщо врахувати не лише житлове, а й велике промислове, культурно-побутове й інше будівництво цього часу, то перед нами розгорнеться ще величніша картина загального розвитку міста за роки, що пройшли після Великої Вітчизняної війни.

Значна частина новозбудованих багатоквартирних будинків введена в експлуатацію в правобережній частині міста. Вони відіграли велику роль у реконструкції старих вулиць і створенні нових магістралей.

Великі жилі будинки за типовими проектами були споруджені на вулицях Леніна, Держинського, Перекопській та багатьох інших. На території старої частини міста, в кварталі між вулицями Фрунзе, Кооперативною, провулком Леніна і Петровською площею виросла ціла група красивих жилих будинків, які добре видно з північно-західної частини міста.

В самому центрі Сум, на Червоній площі в 1962 р. за проектом Сумського філіалу Укрміськбудпроекту збудовано п'ятиповерховий готель «Україна», а в 1964 р. на вулиці Леніна біля Червоної площі споруджено чотириповерховий будинок художників. Це своєрідна за своїм призначенням споруда. На першому поверсі розташовано художній салон, на другому і третьому — квартири, на четвертому — художні майстерні. Автори проекту прив'язки цього будинку — архітектор С. В. Шілов і інженер П. І. Близнюков. Будинок художників вписався в ансамбль центру як його значна складова частина.

В цьому будинку живуть і працюють сумські художники. Салон-виставка, влаштований на першому поверсі, дає можливість ознайомитись з їх творами й придбати той твір, що найбільше вам сподобався.

Готель «Україна» — один з значних компонентів сучасного міського центру.

Новий універмаг, збудований в останній рік семирічки — найзначніша споруда в новому ансамблі Червоної площі.

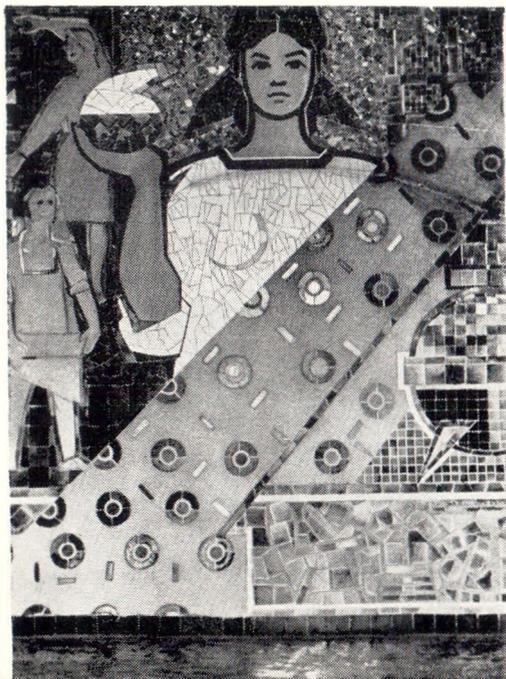
Ще одним новим компонентом цього ансамблю є універмаг, збудований в 1965 р. на розі Червоної площі й вулиці Леніна за прсектом Сумського філіалу Укрміськбудпроекту (архітектор С. В. Шилов).

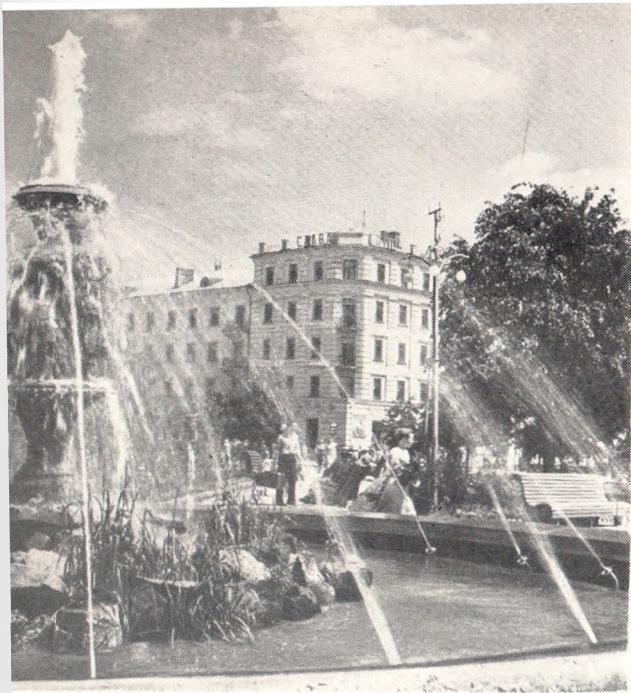
Універмаг побудований на досить вдалому місці, яке виправдане, перш за все, функціонально: крупний торговий об'єкт повинен розташовуватись в тій частині міста, яку найчастіше відвідують. В даному випадку це раціонально і з точки зору композиції центру міста. Червона площа займає великий простір і в місці перетину з вулицею Леніна має ширину 92 м (на південний схід від вулиці Леніна) і 140 м (на північний захід від головної магістралі). Тому для виявлення контурів площі і ха-

рактору плану цього району необхідні були композиційні акценти в найбільш характерних точках. Саме таку роль відіграє універмаг. Він композиційно підкреслює і закріплює одну з чотирьох точок перетину красних ліній забудови площі й головної вулиці міста.

Будинок універмагу в Сумах має три основних поверхи. Головний вхід і сходи влаштовані в наріжній частині будинку. Це традиційний прийом композиції подібних споруд. За таким принципом було збудовано чимало великих магазинів в інших містах нашої країни. Вдало вирішені плани поверхів універмагу, зокрема прилавки

В керамічних панно, що прикрашають інтер'єр першого поверху нового універмагу, символізується Велика Хімія і розквіт сучасного, механізованого сільського господарства.

Завдяки високому рівню благоустрою й густій зелені Червона площа стала найулюбленишим місцем відпочинку сумчан.

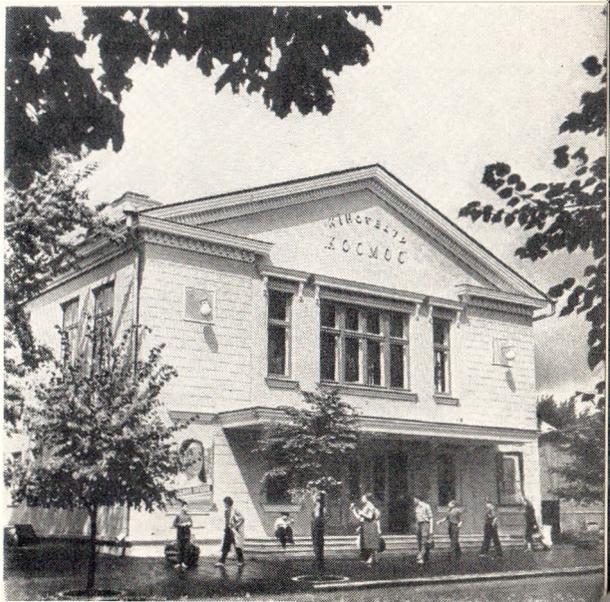
Червона площа і вулиця Леніна — найважливіші артерії сучасного міського центру.

Кожного року з'являються нові жилі будинки в центральному районі міста. Цей будинок споруджено в 1965 р. в провулку імені 9 Травня. В ньому розташовано кафе «Юність».

Кінотеатр «Космос», збудований в 1961 р. на Жовтневій вулиці.

і вітрини, влаштовані з таким розрахунком, щоб виставлені товари були добре освітлені денним світлом. Інтер'єр першого поверху оформлений двома крупними тематичними панно з майоліки за ескізами художника О. І. Семенко.

В їх тематиці відбилися найважливіші риси життя самого міста й Сумської області. Це насамперед — праця. Одне панно символічно зображає Велику Хімію, друге присвячене сільському господарству. В реалістичних формах панно ясно виражені соціалістичний зміст і національна своєрідність. Поряд з цим в них відбилися сучасні новаторські тенденції в трактовці художньої композиції і окремих деталей.

Біля універмагу у сквері на Червоній площі встановлено надзвичайно динамічну скульптурну композицію. Вона приковує до себе увагу кожного. І дивлячись на міцні м'язи оголених рук і спин людей, на напружені рухи розжарених коней, глядач чує розкати артилерійської канонади й бойові команди. Це композиція скульптора М. Г. Лисенка «Партизанська артилерія». В батальній сцені відображено героїчне минуле нашої Батьківщини, історичний подвиг, завдяки якому можлива мирна праця радянських людей сьогодні.

Встановлення таких скульптурних композицій на історичну тематику на площах і вулицях наших міст є новим кроком вперед у вирішенні проблеми синтезу архітектури й монументального мистецтва, у великій і відповідальній справі комуністичного виховання радянських людей, у дальшому розвитку ідеї монументальної пропаганди в нашій країні.

Крупною спорудою на Червоній площі є також триповерховий адміністративний будинок Сумського філіалу Укрміськбудпроекту (реконструкція старої будівлі за проектом архітектора С. В. Шилова).

Повз цю скульптурну групу, встановлену в сквері на Червоній площі, не можна пройти байдуже. «Партизанська артилерія» скульптора М. Г. Лисенко — це апофеоз незламної сили, що відстоює свободу рідної Батьківщини.

Завдяки новим значним спорудам, елементам благоустрою, озелененню, малим архітектурним формам на Червоній площі виник новий архітектурний ансамбль.

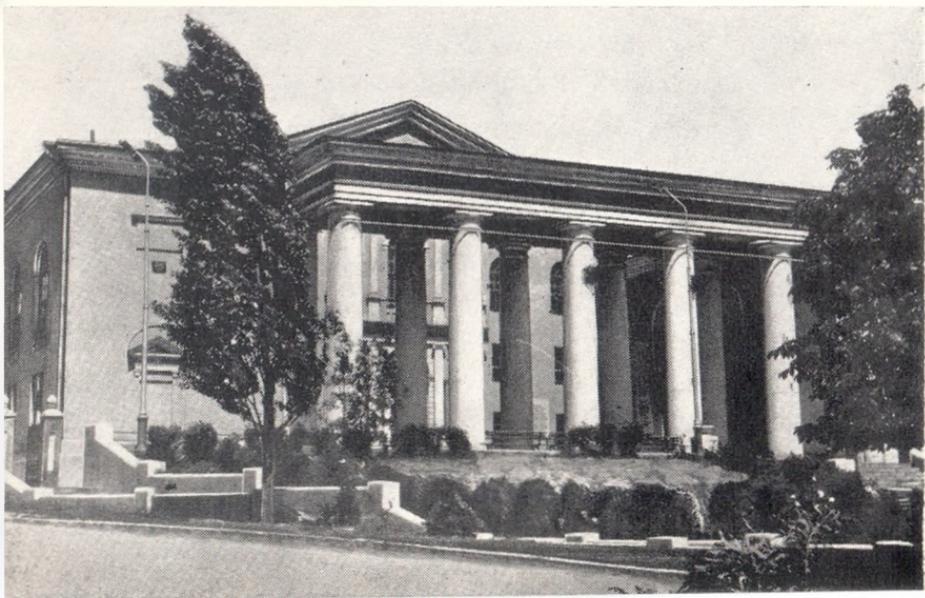
Червона площа — це найулюбленіше місце відпочинку сумчан. Не кожному сучасному місту пощастило мати центр, що був би в такій мірі придатний саме для відпочинку. Можна без перебільшення сказати, що Червона площа є однією з найкращих зелених зон міста. Сквери з фонтанами, альтанками, скульптурами простяглись вздовж всієї площі.

Але цим не вичерпується призначення центру Сум. Зосередження в цьому районі театру і філармонії, кіно-театрів і бібліотек, музеїв і стадіону, продовольчих і

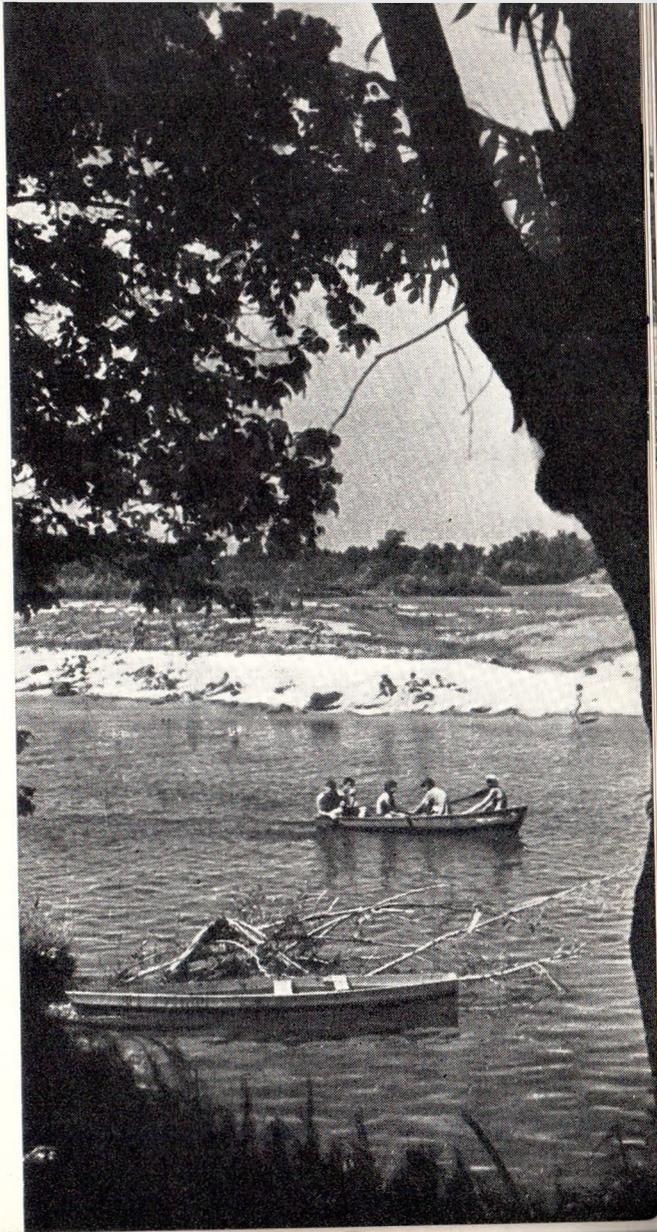

Народні казки прийшли на дитячий майданчик міського парку культури й відпочинку. Ця скульптура завжди привертає до себе увагу маленьких сумчан.

Палац культури відіграє визначну роль в загальній композиції вулиці Горького.

Добре на річці Псел
влітку!

промтоварних магазинів, їдалень і кафе — тісно пов'язане з культурою, спортом і побутом трудящих всього міста. У святкові дні тут проходять демонстрації трудящих.

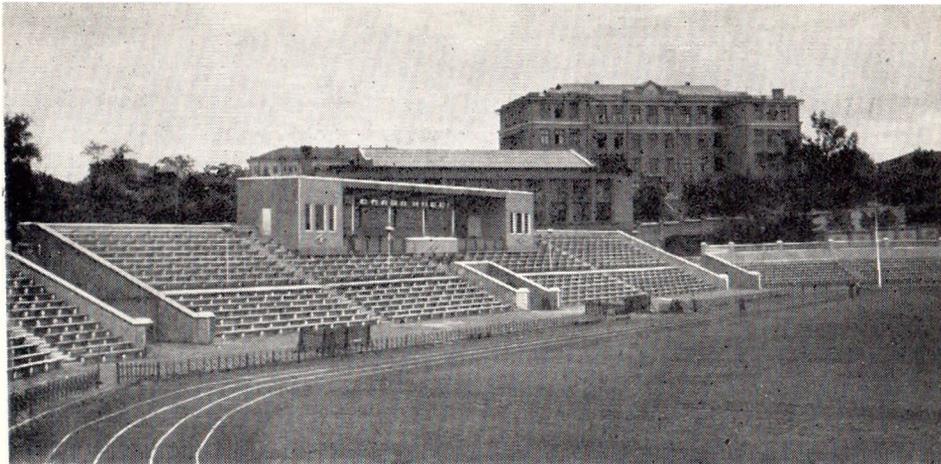
Центром композиції Червоної площі й всього міського центру є пам'ятник В. І. Леніну.

Значну частину центрального району міста займає Парк культури і відпочинку, що простягнувся вздовж правого берега річки Псел. Він розвивався поступово на базі старого зеленого масиву. За останній час парк був оснащений великою кількістю споруд для розваг, прикрашений новими скульптурами тощо. На території парку — добре обладнані дитячі майданчики, збудовані кінотеатр, естрада, човнова станція, літні кафе, посаджена велика кількість нових рослин.

В 1957 р. в зв'язку з будівництвом Обласної виставки передового досвіду в народному господарстві Парк культури і відпочинку було розширено. А в 1963 р. на території, що примикає до парку й вулиці Гагаріна, збудовано стадіон «Спартак». Основними архітектурними об'єктами цього стадіону є центральні трибуни на 13 000 місць і спортивний зал.

Парк культури і відпочинку та стадіон «Спартак» являють собою єдиний великий зелений масив, що приваблює трудящих і своїм багатогранним змістом, і чудовими природними умовами, і благоустроєм. Розташування цього комплексу на узбережжі річки являє собою приклад правильного використання природних умов для влаштування великої зони відпочинку.

В післявоєнні роки в правобережній частині міста було збудовано ряд нових громадських будівель. Серед них — Палац культури робітників Машинобудівного заводу імені М. В. Фрунзе, споруджений на вулиці Горького за типовим проектом архітектора К. К. Бартоше-

Центральні трибуни стадіону «Спартак».

вича. Ця крупна будівля поставлена так, що завершує перспективу значної частини вулиці Горького. Територія навколо Палацу культури добре благоустроєна. Особливо хороше враження справляє великий зелений каскад зі сходами між вулицею й головним фасадом Палацу.

Крім великого й малого залу для глядачів, в Палаці устатковано спортивний зал, бібліотеку, кімнати для гурткової роботи тощо. Тут передбачено все необхідне для проведення великих масових заходів, виступів колективів художньої самодіяльності і професіональних театральних колективів, демонстрації кінофільмів, влаштування виставок.

Чимало нових споруд культурно-освітнього й побутового призначення було збудовано в Сумах за роки семирічки. Серед них — 14 дитячих комбінатів, 5 загальноосвітніх шкіл, школа-інтернат, музичне училище,

2 кінотеатри, нові магазини, їдальні, кафе. Більшість з них була споруджена в правобережній частині міста. В 1959 р. на Петровській площі за типовим проектом було збудовано кінотеатр імені Ленінського комсомолу. Прив'язка типового проекту була виконана інженером П. І. Близнюковим. А в 1961 р. типовий кінотеатр було споруджено на Жовтневій вулиці (проект прив'язки архітектора Я. Д. Дмитренко). З нових транспортних споруд цього часу слід відзначити автовокзал, збудований в 1961 р. за проектом інженера П. І. Близнюкова, і аеровокзал — за проектом архітектора С. В. Шилова.

Але найзначнішим містобудівним рішенням після воєнного часу в правобережній частині Сум є створення нової великої магістралі міста — проспекту Карла Маркса. Думка про те, щоб зв'язати привокзальну площу з центром міста прямолінійною магістраллю, виникла досить давно. Вона була викликана тим, що вулиці Привокзальна і Держинського, що зв'язують привокзальний район з центром, не пристосовані в достатній мірі для інтенсивного транспортного руху.

Крім того, по цих вулицях, особливо по вулиці Держинського, що проходить по складному рельєфу, відстань між центром і привокзальним районом значно більша, ніж по прямій лінії. Зрештою, територія на північ від центрального району міста в санітарному відношенні виявилась досить придатною для будівництва крупного жилого масиву, головною артерією якого могла б бути саме магістраль між центром і привокзальним районом. Цей жилий масив міг мати міцний функціональний зв'язок з крупними промисловими підприємствами для створення виробничо-сельбищного району, тобто комплексу виробничої й сельбищної зон.

При розв'язанні цієї проблеми було багато цікавих творчих шукань. Було вирішено прокласти пряму магі-

страль з півночі на південь через широке плато і долину річки Сумки і з'єднати її з вулицею Леніна в районі Лугового провулку. Деякі труднощі в здійсненні цієї ідеї були пов'язані з необхідністю реконструкції частини вулиці Леніна в районі з'єднання її з проспектом Карла Маркса і зносом ветхих будівель на трасі майбутнього проспекту.

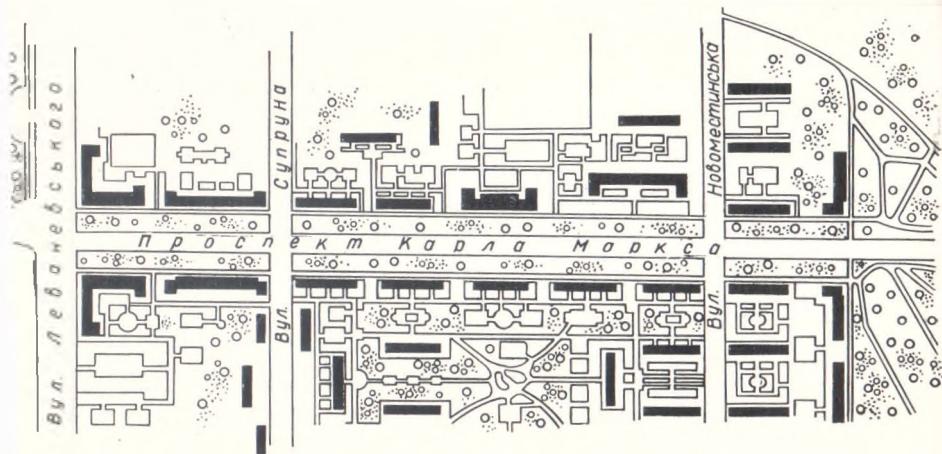
Роботи по будівництву проспекту К. Маркса розпочались в 1953 р. Але це був лише перший етап проектних шукань і створення магістралі. В цей період було визначено напрямок траси, ширину проспекту (біля 60 м), збудовано два перших чотириповерхових жилих будинки на розі проспекту Карла Маркса й вулиці Леваневського.

Обидва будинки за своїм місцеположенням є наріжними, а за композицією вирішені з таким розрахунком, щоб служити немовби парадними пропілеями при в'їзді на проспект з боку вокзалу. Наріжні об'єми цих будинків мають по 5 поверхів і увінчані декоративними вежками з шпилями. Що ж до оздоблення фасадів, то тут ми можемо лише зафіксувати характерний для післявоєнних років прийом використання різних форм архітектурної класики переважно ХІХ ст. для декорування площин стін, віконних та дверних отворів, балконів, карнизів тощо. В цілому, незалежно від окремих декоративних форм, що були застосовані при проектуванні й спорудженні цих будинків, вони, безумовно, виконують покладену на них роль пропілеїв і надають в'їзду в центральний район міста з боку залізничного вокзалу особливої парадності.

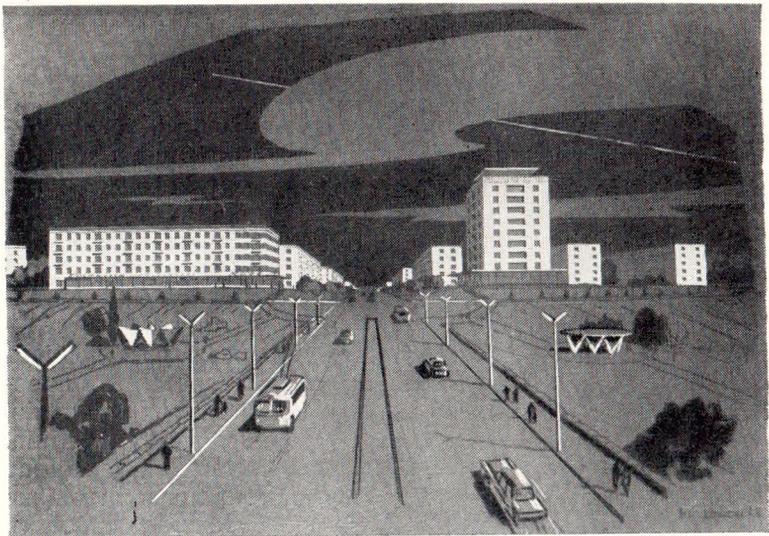
В 1961 р. було закінчено проект детальної планування проспекту Карла Маркса й жилого масиву в цьому районі. Проект опрацьовували архітектори О. Е. Аль, А. І. Дейнека та інші.

За цим проектом було передбачено створення двох сучасних мікрорайонів вздовж проспекту між вулицями Супруна і Новоместинською і двох невеликих кварталів в південній частині проспекту. Два невеликих квартали першої черги забудови в північній частині проспекту логічно включались в загальну композицію цього району.

Жилі будинки було вирішено ставити переважно в меридіональному напрямку вздовж проспекту, бо це відповідало найбільш раціональній орієнтації квартир. Лише невелика кількість жилих корпусів ставилась в широтному напрямку. Забудова проспекту передбачалась переважно чотири-п'ятиповерховими спорудами. В

Проспект Карла Маркса. Такою була передбачена схема планівки цієї магістралі за проектом 1961 р.

А такою повинна бути перспектива проспекту Карла Маркса з боку центрального району.

південній частині проспекту, як і в північній, передбачалось створити симетричний за композицією перший план перспективи магістралі. Тут було запроєктовано будівництво двох наріжних п'ятиповерхових будинків з магазинами за типовими проектами серії № 1—438 у—6 м. Поздовжні фасади цих будинків орієнтувались на південь, в бік центрального району міста. Згодом, коли один з цих будинків було вже споруджено (1964 р.), сумські архітектори запропонували асиметричне вирішення цього планіровочного вузла з заміною друго-

го п'ятиповерхового будинку висотним дев'ятиповерховим.

Згідно з проектом детальної планівки на проспекті Карла Маркса передбачалось будівництво не лише жилих будинків, але й споруд культурно-освітнього й побутового призначення (кінотеатр, дитячі комбінати, школи, технікум тощо). В перших поверхах багатьох жилих будинків було запроектовано влаштування продовольчих, промтоварних магазинів, їдалень, кафе.

Загальна довжина забудованої частини проспекту Карла Маркса від вулиці Леваневського до нового запроектованого парку на схилах біля річки Сумки — 660 м. До 1965 р. було споруджено переважно більшість жилих будинків, що виходять своїми фасадами на проспект. Збудовано також значну кількість тих будинків, що знаходяться в глибині мікрорайонів і кварталів. Нещодавно було споруджено новий дитячий комбінат на 140 місць. Наприкінці 1965 р. вже працювали майже всі магазини, їдальні й кафе, передбачені в проекті.

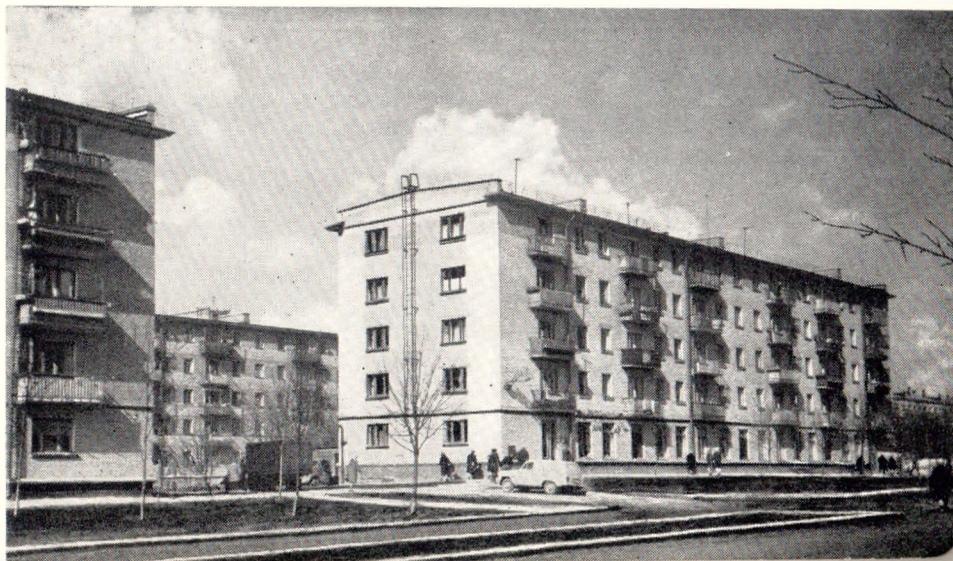
На місці пустирів і ветхих будиночків, що розташовувались на колишніх вулицях Дорошенківській, Кладбищенській та в тісних завулочках, з'явилися перші благоустроєні ділянки мікрорайонів. Ведуться значні роботи по впорядкуванню дорожнього полотна й тротуарів проспекту, по озелененню цієї магістралі. До будівель проспекту вже проведено газ, теплову лінію тощо. В 1965 р. збудовано залізобетонний міст через р. Сумку. Нова магістраль з'єдналась з вулицею Леніна.

Отже проспект Карла Маркса, як і ряд нових промислових підприємств міста, є дітище семирічки. Сумчани мають всі підстави, щоб пишатись цією новою і в недалекому майбутньому найкрасивішою в місті магістраллю, цим новим і найкрупнішим в правобережній частині міста жилим районом.

Пройде небагато часу, і по новій широкій магістралі проспекту Карла Маркса піде транспорт.

На проспекті Карла Маркса споруджено в основному п'ятиповерхові жилі будинки. В них влаштовано магазини, їдальні, кафе.

В лівобережній частині міста в післявоєнні роки виник новий виробничо-сільбищний район. Це — Хімічний комбінат і хімістечко, що стали найважливішими складовими частинами міського району на лівому березі річки Псел. Створення їх — це не тільки значний вклад у велику хімію, але й новий етап в історії міста.

Раніше лівобережна частина міста була забудована лише малоповерховими спорудами і мала досить низький рівень благоустрою. Тепер це великий, повноцінний район міста зі значною промисловістю, новими багатоквартирними жилими будинками й культурно-побутовими закладами.

Хімістечко виникло разом з початком будівництва суперфосфатного заводу, розвинулось разом з його будівництвом і розширенням і з року в рік ставало все

А тепер ознайомимось з лівобережною частиною міста. Для цього скористуємось мостом через річку Псел. Він з'єднує Червону площу з Харківським шосе.

крупнішим і цікавішим. Проект детальної планівки його був складений інститутом «Гипрохим» (Москва), а згодом в роботу по проектуванню району і його окремих об'єктів включились Діпромiст (Харків) і Сумський філіал Укрміськбудпроекту. Цей новий жилий район розташований на південний схід від центрального району міста і на південь від Харківського шосе. Прямокутна система планівки селища була прив'язана до напрямку саме цієї транспортної артерії. Характер місцевості тут спокійний, рівнинний.

Первістками забудови території хімістечка є два жилих квартали, в яких до 1953 р. було споруджено 37 двоповерхових цегляних будинків. Перший квартал має площу 3,55, другий — 3,06 га.

В цей час почалось формування центру селища. В планіровочному відношенні він являє собою об'єднання центральної площі, двох вулиць, ділянки Палацу культури і чотирьох жилих кварталів. Всі ці елементи відіграють істотну роль у загальній композиції центру, але безпосереднім ядром центру є площа Миру з пам'ятником В. І. Леніну. Протягом 1953—1954 рр. на осі вулиці Лінійної за типовим проектом було збудовано Палац культури «Хімік» з залом для глядачів на 300 місць.

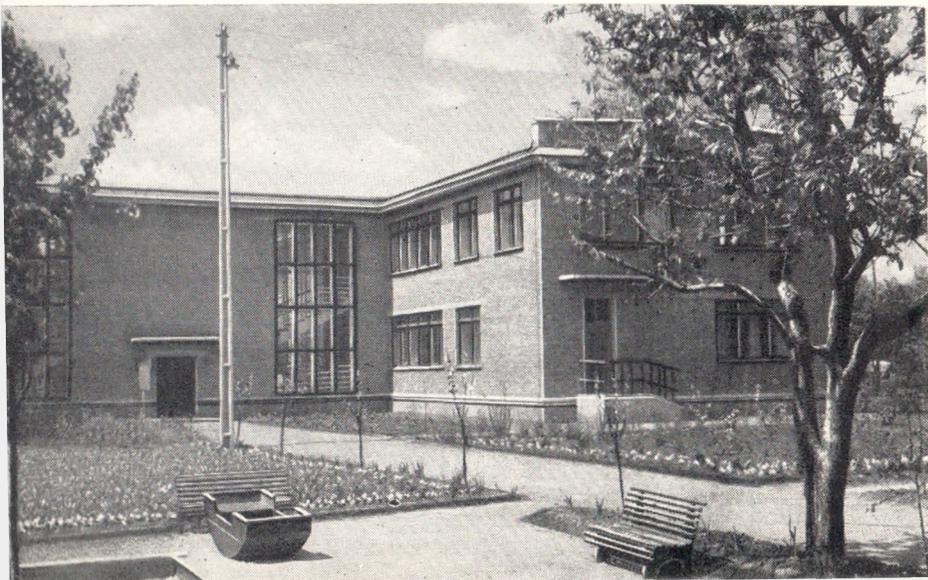
Для розташування Палацу культури було виділено ділянку площею 1,2 га, яку перетворено в невеликий парк з алеями, фонтаном і дерев'яним літнім павільйоном. На площі перед головним фасадом Палацу культури створено сквер. Отже, в вирішенні планівки цього району проектувальники дотримувались традицій радянського клубного будівництва, а також характерних для Сум принципів перетворення міського або селищного центру в зелену зону відпочинку.

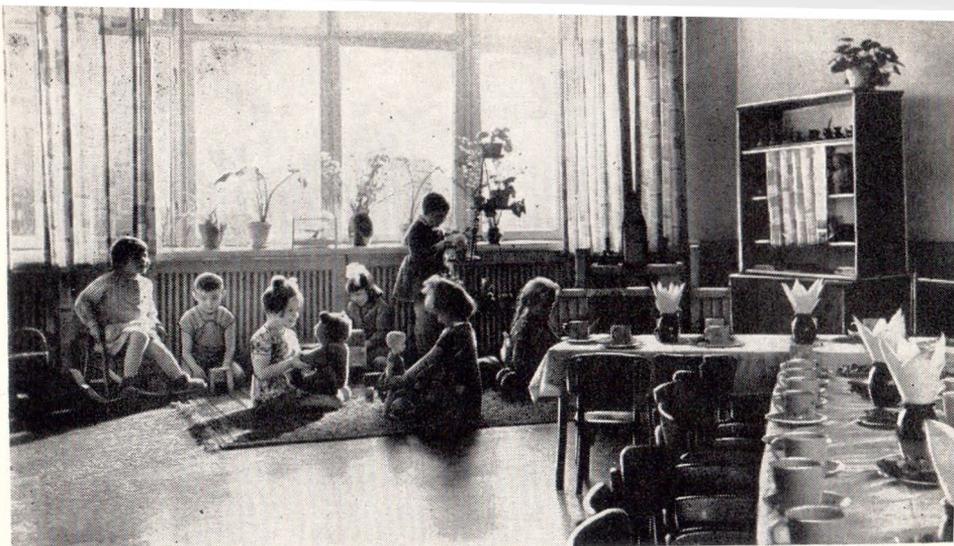
З ансамблем площі Миру пов'язані зокрема два невеликих жилих квартали: третій площею 3, 36 га і п'я-

тий — площею 2,90 га. Архітектурні об'єкти цих кварталів мають не лише композиційний, але й функціональний, органічний зв'язок з центром.

В східній частині площі знаходиться триповерховий адміністративно-побутовий корпус, що входить до групи об'єктів третього кварталу. На протилежному боці площі симетрично відносно основної осі ансамблю в п'ятому кварталі розташовано триповерховий готель «Хімік», збудований за типовим проектом. Поряд з ним — чотириповерховий жилий будинок з їдальнею на 66 місць. В третьому кварталі вздовж вулиці Миру споруджено багатоквартирний жилий будинок з продовольчим ма-

При забудові нових мікрорайонів на проспекті Карла Маркса не забуто й про маленьких сумчач. Дитячий комбінат, збудований нещодавно в одному з мікрорайонів. Не дивуйтесь, що біля цього будинку зараз немає дітей, у них багато справ у приміщенні.

Сьогодні у малят урочистий день. Вони будуть поздоровляти 13 хлопчиків і дівчаток, що народились у цьому місяці. Святування дня народження стало традицією у маленьких громадян.

газином на першому поверсі. На території цього ж кварталу за типовими проектами були споруджені будинки дитячих ясел на 60 місць і садка на 100 місць.

На території п'ятого кварталу в 1958 р. закінчено будівництво школи на 680 учнів. Протягом наступних 2—3 років в хімістечку було збудовано лікарню, лазню та ряд інших споруд культурно-побутового призначення.

Всі ці споруди разом з малими архітектурними формами й елементами озеленення являють собою єдиний архітектурний комплекс, типовий за своєю композицією для архітектури радянських робітничих селищ першого післявоєнного десятиріччя.

Ансамбль площі Миру. Тут зосереджено адміністративні й культурно-побутові споруди. Серед них і готель «Хімік».

За роки семирічки хімістечко значно виросло. З'явилися нові квартали, забудовані багатоквартирними жилами й культурно-побутовими спорудами, школами. А в 1964 р. тут були збудовані п'ятиповерхові крупнопанельні жилі будинки. Протягом 1964—1965 рр. в сьомому і дев'ятому кварталах змонтовано сім перших крупнопанельних будинків за типовими проектами. Проекти прив'язки цих будинків опрацьовані інженерами Сумського філіалу Укрміськбудпроекту В. П. Лобачовим і Г. В. Обозним. Але це лише початок крупнопанельного будівництва в Сумах, що розгортається дедалі все ширше і вже розпочато в центральних районах міста.

З появою перших крупнопанельних будинків значно змінився загальний вигляд селища. На його прикладі можна побачити, як благотворно впливають прогресивні індустріальні методи будівництва на архітектуру

сучасних робітничих селищ. Крупнопанельні будинки займають домінуюче місце в системі забудови селища. Маленькі квартали вже стали непридатними для вирішення його планування. Почалося народження мікрорайонів — великих сучасних комплексів з усіма необхідними умовами для розвитку комуністичних форм побуту.

З кожним роком мешканці хімістечка одержують все нові й нові житла, дитячі заклади, школи, магазини тощо. Колишній пустир перетворюється в один з найкращих житлових районів міста. Вже високо піднялися тополі, нещодавно посаджені руками сумських трудівників. Степова земля покривається густими й широкими килимами з трави і квітів.

В даний час проєктувальники Сумського філіалу Укрміськбудпроект у працьовують нові проєкти промислових підприємств, детальної планування міських

В перших крупнопанельних будинках, споруджених в хімістечку, вже живуть робітники хімкомбінату. Зараз ідуть роботи по благоустрою цих нових ділянок жилого району.

районів і реконструкції центру Сум. Вони створили багато проектів будівель і цілих комплексів для сучасних і майбутніх Сум.

Великі роботи за останній час виконали сумські будівельні організації. Вони з року в рік вдосконалювали методи своєї праці, вели боротьбу за прискорення будівництва, за його здешевлення і підвищення якості. Від кустарних і напівкустарних методів будівництва вони перейшли до монтажу жилих будинків, промислових і транспортних споруд з великих залізобетонних збірних елементів. Але зараз перед сумськими будівельниками постали нові завдання, що пов'язані зі значним розширенням масштабів будівництва індустріальними методами і переходом до забудови міста висотними крупнопанельними будівлями. Отже попереду — ще більш велична картина розквіту будівельної справи.

У Сум чудові перспективи. Розвиватимуться існуючі крупні промислові підприємства. Вже ведуться проектні й підготовчі роботи по значному розширенню Сумського заводу електронних мікроскопів і електроавтоматики. Значну економічну роль у розвитку міста відіграватимуть і надалі Машинобудівний завод імені М. В. Фрунзе, Червонозоряний цукрофаїнадний завод, а також збудовані за роки семирічки заводи «Центроліт», потужних компресорів, фарфорових виробів, будівельний комбінат та ін. В недалекому майбутньому в Сумах з'явиться ряд нових підприємств хімічної, легкої й харчової промисловості.

В північно-західній частині міста виросте новий жилий масив для робітників заводу «Центроліт». Це повинен бути комплекс багатоквартирних жилих будинків і споруд культурно-побутового призначення, створений за сучасними прогресивними принципами мікрорайонної забудови жилих масивів.

І знову ми в центрі міста. Вечоріє. В магазинах, кафе, кінотеатрах засвічуються вогні. Вони яскраво відбиваються в дорогітнінх каменях магазину «Янтар» в новому будинку на вулиці Леніна.

Перші мікрорайони вже будуються в хімістечку. Цей жилий район, а разом з ним — хімічний комбінат і інші промислові підприємства, що розташовані в діловобережній частині міста, з'єднуються з центральним міським районом тролейбусною лінією.

Нові кінотеатри за типовими проектами буде збудовано в хімістечку, на проспекті Карла Маркса, на вулиці Баумана. Збільшиться мережа продольних і проточоварних магазинів, їдалень, кафе, підприємств побутового обслуговування.

Велике будівництво здійснено на новій магістралі міста — проспекті Карла Маркса. Але попереду ще значний обсяг будівельних робіт. Вже недалеко той час, коли в цьому районі зникнуть залишки колишньої однопверхової забудови, і новий, благоустроєний жилий масив простягнеться на захід і схід від проспекту. Повним ходом ідуть роботи по влаштуванню довговічного дорожнього покриття на проїзній частині проспекту. По ньому підуть тролейбуси, що зв'яжуть привокзальний район з центром міста.

На південь від сучасної забудованої частини проспекту, в поймі річки Сумки розкинеться чудовий парк. Для його створення використовуються існуючі дерева, здійснюються нові посадки. Тут будуть збудовані паркові споруди для відпочинку, прокладені численні алеї.

Невпізнаним стане район злиття проспекту Карла Маркса з вулицею Леніна. Тут незабаром буде височіти нова красива споруда — дев'ятиповерховий готель, що завершуватиме перспективу проспекту Карла Маркса, якщо дивитись з привокзального району на центр.

Та згодом і центр міста в цілому стане невпізнаним. Його буде докорінно реконструйовано. І це — одна з найцікавіших і найскладніших проблем сучасної реконструкції міста. Архітектори і інженери Науково-дослідного й проектного інституту містобудівництва у Києві зараз опрацьовують проект детальної планіровки центру Сум. Власне, мова йде про створення нового за своїм змістом і формою центру міста. Його передбачено створити на тому самому місці, де більш як 300 років тому народились Суми. Це найстаріша частина міста, що розташована на високому плато між річками і нинішньою Червоною площею. Тут буде збережено всі крупні капітальні будівлі, а на місці сучасних малоповерхових бу-

дівель виростуть величні дев'яти-шістнадцятиповерхові споруди.

Центр міста являтиме собою комплекс кількох зон. Перш за все тут буде створено новий громадський центр. На території вулиці Кооперативної і сучасного ринку буде розташовано торговий центр. На окремій ділянці виросте комплекс адміністративних будинків. А на південний схід від Петровської площі й вулиці Червоноармійської буде розбито новий парк, що увійде в загально-міську зону відпочинку.

При докорінній реконструкції міського центру буде збережено пам'ятники архітектури минулих епох. Невід'ємною частиною увійдуть вони в композицію нових ансамблів площ і магістралей і відіграють значну роль у вирішенні естетичних якостей майбутнього центру.

Такі чудові перспективи росту й реконструкції Сум розгортаються сьогодні. І все це — під силу радянській людині, творцю нової епохи, нового життя. Запорукою цьому є величні міста соціалізму, збудовані радянським народом. Запорукою цьому є й успіхи в забудові й реконструкції Сум, здійснені в післявоєнні роки і особливо — за період семирічки.

Сьогодні сумські будівельники впевнено ставлять високі баштові крани на нових будівельних і монтажних майданчиках. Рoste соціалістичне місто Суми, місто старовинне, що має славетну історію, і разом з тим — чудове місто епохи комунізму.

Велике будівництво здійс-
міста — проспекті Карла М
ний обсяг будівельних
коли в цьому районі
поверхової забудови

масив простяг

ним ходом

дорожнім

носьовим

Виктор Прокофьевич Моисеенко, Надежда Петровна Новаковская

СУМЫ

Историко-архитектурный очерк

(На украинском языке)

Редактор Л. В. Воронкова. Обкладинка художника А. М. Паливоди.
Художній редактор В. В. Кра с і й. Технічний редактор О. С. Подолянко.
Коректор М. І. Жуницький.

БФ 07149. Здаю до складання 29. IV. 1966 р. Підписано до друку 25. VII. 1966 р.
Папір 60×70^{1/16}=2,5 паперових, 5 фіз., 3,85 умови. друк., 3,57 обл.-вид. арк.
Тираж 7500. Ціна 26 коп. Папір крейдований. Зам. 1134.

Видавництво «Будівельник». Київ, Володимирська, 24.

Київська книжкова друкарня № 6. Київ, Виборзька, 84.

екту, шіі набис